
This is the **published version** of the bachelor thesis:

Navarro Cea, Roger. *El procés de romanització a la Il·lervània : una aproximació a partir dels canvis en els patrons de poblament*. Treball de Final de Grau (Universitat Autònoma de Barcelona), 2026 (Grau en Ciències de l'Antiguitat). 76 pag.

This version is available at <https://ddd.uab.cat/record/325923>

under the terms of the license.

Universitat Autònoma de Barcelona

EL PROCÉS DE ROMANITZACIÓ A LA ILERCAVÒNIA:

UNA APROXIMACIÓ A PARTIR DELS CANVIS EN ELS
PATRONS DE POBLAMENT

Roger Navarro Cea

TREBALL FI DE GRAU

FACULTAT DE FILOSOFIA I LLETRES
GRAU EN CIÈNCIES DE L'ANTIGUITAT

Tutors:

Dr. David Asensio i Vilaró
Dr. Joaquim Pera Isern

CURS 2025-2026

RESUM

El procés de romanització és un fenomen històric prou documentat al nord-est peninsular, esdevenint un tema central per a l'estudi de la presència romana al territori català. En el cas del curs inferior de l'Ebre, com en altres territoris del nord-est, aquest procés es desenvolupa sobre una realitat territorial prèvia, en aquest cas identificada per les fonts clàssiques amb el nom d'Ilercavònia. Aquest treball pretén abordar l'organització territorial d'aquest espai abans i després de la dominació romana mitjançant l'anàlisi comparativa dels patrons de poblament.

Paraules clau: romanització, curs inferior de l'Ebre, Ilercavònia, territorialització, patrons de poblament.

RESUMEN

El proceso de romanización es un fenómeno histórico ampliamente documentado en el noreste peninsular, convirtiéndose en una cuestión central para el estudio de la presencia romana en el territorio catalán. En el caso del curso inferior del Ebro, al igual que en otros territorios del noreste, este proceso se desarrolla sobre una realidad territorial previa, identificada por las fuentes clásicas con el nombre de Ilercavònia. Este trabajo pretende abordar la organización territorial de este espacio antes y después de la dominación romana mediante el análisis comparativo de los patrones de poblamiento.

Palabras clave: romanización, curso inferior del Ebro, Ilercavonia, territorialización, patrones de poblamiento.

ABSTRACT

The process of Romanization is a well-documented historical phenomenon in the north-eastern Iberian Peninsula and has become a central topic for the study of the Roman presence in Catalan territory. In the case of the lower course of the Ebro, as in other areas of the north-eastern Iberian Peninsula, this process developed upon a pre-existing territorial reality, identified in classical sources under the name of Ilercavonia. This study aims to address the territorial organization of this area before and after Roman domination through a comparative analysis of settlement patterns.

Keywords: romanization, lower course of the Ebro, Ilercavonia, territorialization, settlement patterns.

AGRAÏMENTS

Vull expressar els meus sincers agraïments a totes aquelles persones que m'han donat el seu suport durant tot el procés del treball i a tots els que m'han acompanyat durant el meu pas per la UAB.

En primer lloc, vull agrair als meus tutors del treball, al David Asensio, per la seva saviesa i per la seva paciència, i al Quim Pera, pels seus coneixements i per descobrir-me el món de la ceràmica. Sense ells i la seva orientació aquest treball no hauria sortit a la llum ni hauria estat possible.

Gràcies també als meus companys de la universitat, alguns dels quals s'han convertit en amics i família. A la Núria, la Laia i l'Izan, que m'han acompanyat durant els millors anys i moments del grau, a la Medina, que s'ha convertit en la meva germana gran, i sobretot, a la meva gent de la promoció del grau de Ciències de l'Antiguitat, perquè sense vosaltres segurament tot hauria estat diferent i més complicat.

Finalment, també vull agrair a la meva família i amics de Batea, en especial als meus pares, a la meva germana Laia i a la Gemma, que son l'arrel de la meva personalitat i son casa.

ÍNDEX DE CONTINGUTS

1. INTRODUCCIÓ.....	1
1.1. MARC CRONOLÒGIC	1
1.2. OBJECTIUS I HIPÒTESIS	1
1.3. ESTAT DE LA RECERCA	2
1.4. METODOLOGIA I CRITERIS D'ANÀLISI.....	4
2. LA ILERCAVÒNIA DURANT L'IBÈRIC PLE (S. IV I III AC).....	5
2.1. EL TERRITORI DELS ILERCAVONS: GEOMORFOLOGIA I LÍMITS GEOGRÀFICS	5
2.2. ESTRUCTURA DEL POBLAMENT DE L'IBÈRIC PLE AL TERRITORI CATALÀ	6
2.3. L'IBÈRIC PLE A LA ILERCAVÒNIA	8
3. LA ROMANITZACIÓ AL NORD-EST PENINSULAR.....	10
3.1. LA ROMANITZACIÓ COM A PROCÉS GRADUAL	10
3.2. HISTORIOGRAFIA CLÀSSICA	11
3.3. INDICADORS ARQUEOLÒGICS DE ROMANITZACIÓ	12
4. TENDÈNCIES GENERALS DE L'ESTRUCTURA DEL POBLAMENT A PARTIR DEL 218 AC	13
4.1. CONQUESTA ROMANA I RUPTURA DEL SISTEMA IBÈRIC (218-180 AC).....	13
4.2. TRANSFORMACIONS TERRITORIALS AL TERRITORI CATALÀ	14
4.3. FASE AUGUSTAL I INTEGRACIÓ DEL NOU MODEL TERRITORIAL	15
5. EVOLUCIÓ DEL POBLAMENT A LA ILERCAVÒNIA DESPRÉS DEL 218 AC: ELS ASSENTAMENTS	16
5.1. HIBERA ILERCAVONIA / DERTOSA (TORTOSA, BAIX EBRE).....	16
5.2. NUCLIS IBÈRICS SENSE CONTINUITAT	18
5.2.1. <i>Castellet de Banyoles (Tivissa, Ribera d'Ebre)</i>	18
5.2.2. <i>Sant Antoni de Calaceit (Calaceit, Matarranya)</i>	20
5.2.3. <i>Castellot de la Roca Roja (Benifallet, Ribera d'Ebre)</i>	21
5.2.4. <i>Els Castellans (Queretes, Matarranya)</i>	22
5.3. NUCLIS AMB CONTINUITAT	23
5.3.1. <i>La Moleta del Remei (Alcanar, Montsià)</i>	23
5.3.2. <i>L'Assut (Tivenys, Baix Ebre)</i>	24
5.3.3. <i>Coll del Moro (Gandesa, Terra Alta)</i>	26
5.3.4. <i>Puig de la Misericòrdia (Vinarós, Castelló)</i>	27

5.3.5.	<i>Torre de la Sal (Cabanes, Plana Alta)</i>	28
5.3.6.	<i>El Palao (Alcanyís, Baix Aragó)</i>	29
5.4.	NUCLIS <i>EX NOVO</i> EN ÈPOCA REPUBLICANA	31
5.4.1.	<i>Castellet de Banyoles (reocupació)</i>	31
5.4.2.	<i>Sant Miquel de Vinebre (Vinebre, Ribera d'Ebre)</i>	31
5.4.3.	<i>Serra de l'Espasa (Capçanes, Priorat)</i>	32
5.5.	ELS CAMPAMENTS MILITARS ROMANS.....	33
5.6.	POBLAMENT RURAL ROMÀ DISPERS.....	34
6.	TRANSFORMACIONS A LA ILERCAVÒNIA: LECTURA DELS ASSENTAMENTS	35
6.1.	CONQUESTA, VIOLÈNCIA I ABANDONAMENT SELECTIU (FINAL S. III - INICIS S. II AC) 35	
6.2.	CONTINUÏTATS, REOCUPACIONS I REORGANITZACIÓ REPUBLICANA (S. II - I AC) 37	
6.3.	URBANISME I ABSÈNCIA DE CIUTATS <i>EX NOVO</i> ROMANO-REPUBLICANES.....	38
6.4.	DE L'OPPIDUM AL PAISATGE AGRARI ROMÀ: TRANSFORMACIONS TERRITORIALS I ECONÒMIQUES (II AC - I DC)	40
7.	CONCLUSIONS.....	41
8.	BIBLIOGRAFIA CLÀSSICA.....	44
9.	BIBLIOGRAFIA	44
10.	ANNEXOS	53

1. INTRODUCCIÓ

La romanització del nord-est peninsular ha estat tradicionalment analitzada a partir dels grans nuclis urbans i de les zones costaneres, mentre que els territoris d'interior han rebut una atenció menor dins la historiografia, tot i el seu paper clau en l'articulació del territori. En aquest context, el curs inferior del riu Ebre constitueix un espai clau per comprendre els mecanismes d'integració territorial de Roma, tant per la seva funció com a via de comunicació natural com pel seu paper en l'articulació econòmica i política entre la costa i l'interior.

Malgrat la importància estratègica i funcional d'aquest territori, la Il·lencavònia no ha estat encara analitzada de manera sistemàtica com a unitat territorial durant el període de transició entre el món ibèric i el domini romà. La major part dels estudis existents han abordat aquest espai de manera fragmentària o regional, a partir de jaciments concrets o de sectors comarcals, sense una lectura integrada del conjunt del territori. Aquest buit dificulta la comprensió de com es van articular les dinàmiques de continuïtat, ruptura i reorganització del poblament en un espai clau per a la vertebració de la Hispània Citerior.

1.1. Marc cronològic

Els límits cronològics d'aquesta recerca se situen principalment entre els segles III i I aC, una etapa marcada per una forta conflictivitat bèlica i per profundes transformacions polítiques i territorials, sovint derivades de la confrontació entre dos de les grans potències mediterrànies del moment, Roma i Cartago. Tot i això, també es faran referències a fases anteriors (ibèric ple) per establir el marc comparatiu, i a moments lleugerament posteriors (segle I dC) per valorar processos de culminació. Per tant, l'anàlisi se centra en aquest període de transició, en què es produeix la substitució progressiva del model territorial ibèric per un sistema d'organització d'inspiració romana.

1.2. Objectius i hipòtesis

Com a punt de partida teòric, aquest treball assumeix el model interpretatiu que entén la romanització com un procés gradual, desigual i territorialment condicionat, basat en la imposició d'un nou ordre polític sobre societats prèviament estructurades i marcat per dinàmiques d'hibridació cultural, tal com ha estat àmpliament argumentat per la historiografia recent (Woolf 1998; Olesti 2017; Pera et al. 2024). Aquest plantejament no

es formula com a hipòtesi a verificar, sinó com a marc conceptual dins del qual s'inscriu l'anàlisi del cas ilercavó.

L'objectiu principal d'aquesta recerca és el d'analitzar les transformacions territorials i els patrons de poblament a la regió de la Il·l·ercavònia a partir de l'arribada romana, amb la finalitat de poder caracteritzar com es concreta el procés de romanització d'aquest territori des d'una perspectiva arqueològica i territorial. En concret, es pretén analitzar com es materialitza aquest procés mitjançant la comparació entre l'organització territorial prèvia a la conquesta romana (ibèric ple) i el nou model que s'implanta durant el període de l'ibèric tardà o romano-republicà, amb una atenció especial a les continuïtats, adaptacions i reconfiguracions del poblament.

A partir d'aquests objectius es formula la hipòtesi principal que la romanització de la Il·l·ercavònia presenta trets específics, derivats de la seva configuració territorial i funcional, condicionada pel curs de l'Ebre. Tanmateix, es planteja que, igual que en altres territoris del nord-est peninsular, la romanització a la Il·l·ercavònia es caracteritza per una combinació de la continuïtat en l'estructura del model ibèric, però amb processos selectius de ruptura i reorganització del sistema de poblament, visibles sobretot en la destrucció i l'abandonament d'alguns assentaments clau, la pervivència o reocupació d'altres nuclis estratègics i la reordenació funcional del territori al voltant del curs inferior de l'Ebre.

Finalment, un dels objectius secundaris és el de veure les diferències entre les terres ben comunicades i properes al riu Ebre (Baix Ebre, Baix Maestrat, Montsià i Ribera d'Ebre) i les zones més allunyades, de relleu accidentat (Terra Alta, Matarranya, Baix Aragó) per tal de poder precisar una diferenciació entre les relacions econòmiques dels dos sectors.

A partir d'aquest objectiu també surt la hipòtesi que el procés de romanització presenta una desigualtat territorial dins la Il·l·ercavònia, amb una integració més ràpida i intensa a les zones ben comunicades i properes al curs de l'Ebre (Baix Ebre, Montsià, Baix Maestrat i Ribera d'Ebre), enfront una transformació més lenta i irregular a les zones d'interior i de relleu accidentat (Terra Alta, Matarranya i Baix Aragó).

1.3. Estat de la recerca

Els primers fonaments de la recerca sobre el món ibèric a les Terres de l'Ebre es troben en els treballs d'investigadors com Bosch Gimpera (1922) i Vilaseca (1953), centrats en la definició de la cultura ibèrica.

A partir dels anys noranta canvia l'estudi de la romanització peninsular amb treballs com els de Keay (1990), que posen l'èmfasi en el paper del substrat indígena i en el caràcter gradual del procés a Hispània, o Woolf (1998), que interpreten la romanització com una construcció identitària híbrida. Aquests plantejaments són desenvolupats al territori català per Olesti (1995, 2000), que proposa models d'integració territorial i urbanització republicana, i per Sanmartí (2009, 2015), Revilla (2004, 2018) i Remesal (2008).

En paral·lel, la recerca s'intensifica amb excavacions i lectures territorials del món ibèric. Destaquen els treballs d'Asensio et al. (1998, 2015) sobre paisatge i assentaments, Moret (2002) sobre el Baix Aragó i Zamora (2007) sobre Burriac, que permeten caracteritzar els oppida i les estructures polítiques ibèriques del nord-est peninsular.

A les Terres de l'Ebre la recerca científica es consolida amb estudis com els de Diloli (1996, 2015), que estableixen les bases per a la comprensió de la transició entre l'assentament ibèric i la ciutat romana de Dertosa. En el mateix període, estudis com els de Belarte, Noguera i Sanmartí (2002), Sardà et al. (2010), Bea (2016) i Sanmartí et al. (2012, 2018) aporten una visió integrada de les estructures socials i urbanes ibèriques del curs inferior de l'Ebre. Aquestes línies s'amplien amb més estudis de territori peninsular (Otiña i Ruiz de Arbulo 2000; Padrós i Ruiz de Arbulo 2015; Tremoleda et al. 2022; Pera et al. 2024) i amb recerques al territori català sobre fundacions urbanes i continuïtats iberoromanes a Tarraco, Iluro, Iesso i Dertosa (Guitart et al. 2015; Rodrigo et al. 2013; García Roselló i Revilla 2023; Diloli 1996).

La recerca sobre el poblament rural romà al curs inferior de l'Ebre ha estat tradicionalment escassa. Els primers estudis es remunten a Bayerri (1948), però els models interpretatius sòlids arriben amb Revilla (2004, 2010, 2018), Genera (2005, 2010) i Jàrraga (2008, 2016, 2023). A partir dels anys 2000, hi ha una gran quantitat d'estudis amb Noguera (2007), García (2000), Arasa (2001, 2003) i Jornet (2017), que permeten començar a definir la morfologia territorial romana al Baix Ebre, el Montsià, la Terra Alta i el Maestrat.

Tot i l'existència d'un volum considerable d'estudis sobre el món ibèric i la romanització al nord-est peninsular, la Il·lercavònia no ha estat analitzada encara de manera sistemàtica com a unitat territorial durant aquest període de transició. Sí que ha estat documentada a escala regional amb estudis parcials com els de Diloli (1996), García (2000), Arasa (2001, 2003), Noguera (2007), Jàrraga (2016) i Alfayé et al (2004). Aquest buit justifica la necessitat d'una aproximació sintètica que integri conjuntament les dades arqueològiques

disponibles i permeti una lectura territorial coherent del procés de romanització al curs inferior de l'Ebre.

1.4. Metodologia i criteris d'anàlisi

La metodologia d'aquest treball es basa en una aproximació interdisciplinària que combina l'anàlisi de fonts textuals amb l'estudi del registre arqueològic, amb especial atenció als patrons de poblament i a l'organització territorial de la Il·lircavònia en època tardorepublicana.

En primer lloc, s'han utilitzat les fonts clàssiques com a marc contextual general, no tant amb l'objectiu de reconstruir esdeveniments concrets, sinó per identificar la percepció antiga de la Il·l·ercavònia com a unitat territorial i ètnica, i també per saber la concepció antiga sobre el curs de l'Ebre i el seu procés d'integració dins l'administració romana.

En segon lloc, el nucli central de l'anàlisi es fonamenta en l'anàlisi del registre arqueològic, especialment en l'estudi dels assentaments millor documentats entre els s. III i I aC. Per aquest motiu s'ha elaborat una selecció de jaciments representatius de territori ilercavó, seleccionats en funció de la seva cronologia i rellevància territorial. L'anàlisi d'aquests jaciments s'ha dut a terme a partir de diversos indicadors arqueològics de romanització, entre els quals destaquen l'abandonament, pervivència i les transformacions urbanístiques internes.

Aquestes dades s'han interpretat des d'una perspectiva territorial, entenent cada jaciment no com un assentament aïllat, sinó com una peça integrada dins una xarxa d'assentaments interrelacionats. Alhora, s'ha adoptat un enfocament comparatiu que posa en relació el model territorial de la Il·l·ercavònia amb altres territoris del nord-est peninsular (indiketes, cossetans i ilergets), amb l'objectiu de valorar similituds i diferències regionals en el procés de romanització. Tot i això, cal dir que l'anàlisi d'aquesta selecció de jaciments també es veu condicionada per desigualtats en el grau de la recerca arqueològica i per biaixos de conservació del registre.

2. LA ILERCAVÒNIA DURANT L'IBÈRIC PLE (s. IV i III aC)

2.1. El territori dels ilercavons: geomorfologia i límits geogràfics

El territori dels ilercavons estava fortament condicionat per les seves característiques geogràfiques. Per tal de poder analitzar els seus patrons de poblament cal començar fent referència al riu Ebre, que condiciona de manera determinant l'orografia de la regió i, consegüentment, la distribució del seu poblament. Ja en el segle I dC trobem mencions explícites a la importància d'aquest curs fluvial; Estrabó descriu l'Ebre com un riu navegable almenys fins a Vareia, fet que evidencia el seu paper com a eix vertebrador del territori en època romana (Estrabó, *Geographika*, III, 4, 10). Aquesta funció de corredor fluvial, ben documentada en època romana, permet pensar en un paper articulador del territori ja en fases preromanes, més que no pas en un riu concebut com a frontera natural (Noguera, 2007: 12).

Com ja s'ha esmentat, el curs del riu Ebre no només modifica el terreny, sinó que també condiciona la distribució dels seus assentaments. Les àrees més properes al delta (Montsià, la plana litoral del Baix Ebre, el Baix Maestrat i la Plana Alta) presenten un relleu planer que, en principi, afavoreix l'establiment de formes d'hàbitat estables. En canvi, a mesura que el riu penetra cap a l'interior (Terra Alta, Matarranya i Ribera d'Ebre) el relleu esdevé progressivament més accidentat, amb l'Ebre encaixat entre penya-segats que dificulten les comunicacions terrestres i reforcen el control estratègic del territori des de punts elevats (Járrega, 2008: 183).

La regió denominada com la Ilercavònia no es presenta com un espai amb límits permanents, sinó que s'ha d'interpretar com una realitat variable en funció del context històric i geopolític. Diversos estudis coincideixen a situar el nucli del territori ilercavó al curs inferior de l'Ebre, amb un límit septentrional associat a aquest riu i un límit meridional aproximat al riu Millars (Arasa, 2001; Oliver, 1996; Sanmartí, 2009). En aquest sentit, Oliver (2019: 49-50) ha proposat delimitar la Ilercavònia a partir de l'absència d'uns determinats indicadors arqueològics que sí que apareixen en territoris veïns, com per exemple elements rituals o urbanístics. Interpreta el límit nord com una zona de discontinuïtat arqueològica o "espai desèrtic" que marcaria el contacte amb la Cessetània, mentre que el límit sud quedaria definit per un trencament clar en el registre material, associat al curs del riu Millars.

Cap a l'interior i cap a ponent, la delimitació del territori ilercavó esdevé més problemàtica i ha de ser entesa com un conjunt de zones de transició més que no pas com fronteres estrictes. Per una banda, cap a l'interior, les dades arqueològiques indiquen que la Ilercavònia no s'estendria plenament cap a la vall del Segre ni la plana interior de Lleida, àrea que correspondria al territori dels ilergets. Per l'altra, cap a l'oest, el territori s'estendria parcialment cap a la franja oriental del Baix Aragó, especialment al llarg del curs baix del riu Matarranya, un sector interpretat com una zona de contacte entre la Ilercavònia i els territoris interiors (Pérez Vilatela, 1991). En ambdós casos, els canvis en l'organització territorial i en la cultura material suggereixen límits definits per la densitat, l'absència i la discontinuïtat del registre arqueològic, i no per fronteres fixes, fet que obliga a interpretar aquests espais amb prudència (Sanmartí et al., 2018; Oliver, 2019; Jàrrega, 2023).

En aquest context de límits difusos s'ha d'interpretar també la menció d'uns anomenats ausetans de l'Ebre, citats a l'antiguitat per autors com Plini i Ptolomeu (Plini, NH, III, 23; Ptolomeu, Geographia, II, 6), que utilitzen el nom d'*Ausetani* en un context geogràfic diferent del de l'Ausetània clàssica d'Osona. (Fig. 2). Des del punt de vista ètnic, Bosch Gimpera defineix l'àrea de la Terra Alta, el Matarranya i part baixa del Baix Aragó com a punt de contacte entre els ilercavons i els ilergets, i situa la Ilercavònia principalment a la costa (Bosch Gimpera 1922: 100). Aquesta interpretació és mantinguda per diversos autors posteriors (Vilaseca 1953; Fatás 1973), que inclouen els territoris d'interior com a part de la Ilercavònia. A partir dels anys vuitanta, però, s'ha plantejat una alternativa basada en Tit Livi (Liv. XXI, 61, 6-11), que identifica el territori amb els ausetans de l'Ebre o ositans (Jacob 1987; Burillo 2001, 186; Benavente, Marco i Moret 2003: 231-246). No es coneix amb seguretat una ciutat capital ibèrica associada més enllà del topònim Osicerda, situat per diversos autors al jaciment d'El Palao (Alcanyís) a partir de la numismàtica bilingüe Usekerte-Osi (Moret et al 2012). En l'actualitat tampoc es pot afirmar amb certesa una proposta totalment sòlida sobre aquesta diferenciació, és per aquest motiu que en aquest treball considerarem les zones d'interior com part de la regió ilercavona.

2.2. Estructura del poblament de l'ibèric ple al territori català

Abans de la conquesta romana, les societats ibèriques del nord-est peninsular ja havien desenvolupat formes avançades d'organització territorial i política, tot i que aquestes no

responen a un model únic ni homogeni. Als segles IV i III aC, durant l'ibèric ple, el territori de l'actual Catalunya presenta una gran complexitat social i política, testimoniada en una clara diversitat de models d'organització del poblament.

A la costa catalana, als territoris dels indiketes, laietans i cossetans, s'ha pogut identificar una estructura jeràrquica del poblament, formada per assentaments de tipologies diverses però interdependents i articulats políticament (Asensio et al., 1998). Aquest sistema es basa en l'existència d'un nucli urbà de caràcter excepcional en cada territori, interpretat com a centre polític d'una formació de tipus estatal (Sanmartí, 2001). Aquest paper l'assumeixen les grans ciutats ibèriques d'Ullastret/Indika, Burriac/Iluro i Tarragona/Tarakon, capitals respectives dels tres grups costaners, totes elles amb extensions urbanes superiors a les 9–10 hectàrees (Zamora, 2007; Diloli, 2015; Codina et al., 2019). Aquests centres estructuren territoris extensos, d'entre 2.000 i 3.000 km², segons un model assimilable a la ciutat-estat (Sanmartí, 2001), amb una jerarquia clara que situa les capitals al vèrtex i una base formada per una població camperola distribuïda en una densa xarxa d'establiments rurals (Asensio i Noguera, en premsa)

En una posició intermèdia dins d'aquesta jerarquia s'identifiquen nuclis de segon ordre, ciutats mitjanes d'entre 2 i 6 hectàrees, com Sant Julià de Ramis en territori indiketa (Burch et al., 2011), el Turó de Ca n'Oliver en l'àmbit laietà (Francès et al., 2005) o Masies de Sant Miquel en territori cossetà (Morer et al. 2025). En el nivell inferior se situen els oppida encastellats o aldees fortificades, assentaments petits, d'uns 0,5 ha, ubicats en punts elevats i amb una arquitectura senzilla (Asensio et al., 1998).

Un tret estructural comú als territoris costaners és la presència massiva de sitges, documentades en gairebé totes les categories d'assentament, amb l'excepció de les aldees fortificades (Asensio et al., 2002). En alguns casos, la seva concentració permet parlar de nuclis de primer i segon ordre interpretats com a espais d'acumulació estratègica d'excedents agrícoles, fonamentalment cereals, sota el control de les elits polítiques territorials (Asensio, 2015b).

Tanmateix, aquest model no és extrapolable a tots els territoris ibèrics del nord-est peninsular. En els territoris d'interior (ilergets, ilercavons, lacetans i ceretans) no s'han identificat centres urbans de les mateixes característiques, ni tampoc una xarxa de poblament rural dispers. Tot i que tenim referències clàssiques de ciutats com Iltirta, Hibera o Sikarra, no hi ha una confirmació arqueològica clara de la seva existència, així

com d'un model de territori tan centralitzat com el que trobem a la costa (Sanmartí 2015; Belarte i Noguera 2016)

En aquests territoris, l'estructura del poblament és menys diversa i es pot reduir bàsicament a dos nivells: assentaments principals, que rarament superen les 2 hectàrees, com El Molí d'Espígol (Principal et al., 2019) o Sant Miquel de Sorba (Asensio et al., 2020), i un nombre més elevat de nuclis petits, sempre per sota de la mitja hectàrea, com Els Estinclells (Asensio et al., 2005c) o el Castellvell d'Olius (Asensio et al., 2020). Tot i que es pot reconèixer una certa jerarquia entre aquests nivells, l'absència de capitals urbanes consolidades ha portat a proposar un model d'organització política no centralitzat, format per entitats polítiques autònomes de dimensió territorial reduïda, articulades en un marc heteràrquic (Asensio i Jornet 2019; Crumley 1995; Sanmartí i Belarte 2013).

En aquests territoris d'interior, l'ús de sitges és pràcticament inexistent abans del darrer quart del segle III aC, fet que contrasta clarament amb el model costaner. Aquesta diferència reforça la idea que, en absència d'una forta centralització política, les estratègies econòmiques són més diversificades, amb un pes més gran de la ramaderia, la viticultura o l'explotació metal·lúrgica, enfront de la producció cerealística excedentària pròpia dels territoris costaners (Asensio, 2015b).

2.3. L'ibèric ple a la Il·lercavònia

Igual que en la resta de territoris del nord-est peninsular, el període de l'Ibèric ple suposa una etapa de canvi per a la Il·lercavònia, marcada per una nova distribució d'assentaments, aparentment similar en tot territori il·lercavó (Noguera 2006; Bea et al. 2012; Asensio i Jornet 2019). (Fig. 1)

En aquest marc general, el patró de poblament documentat a la Il·lercavònia durant l'Ibèric ple (s. IV i III) es caracteritza, en primer lloc, per l'absència de ciutats arqueològicament contrastades. Tot i les referències de les fonts antigues a nuclis com Hibera o Osicerda, no es disposa de dades materials concloents que permetin identificar, abans del 200 aC, un centre urbà plenament desenvolupat amb una morfologia i una funcionalitat pròpiament urbanes. Aquest fet situa el territori il·lercavó dins un model d'organització territorial sense una capital clara, articulat mitjançant una xarxa de nuclis fortificats (Noguera 2002; Moret 2002; Asensio i Jornet 2019: 13).

Dins d'aquesta xarxa es poden distingir uns pocs nuclis de dimensions relativament grans, habitualment d'entre 1 i 2 hectàrees, que exerceixen funcions rectores a escala microregional. En aquest grup s'inclouen especialment nuclis com Sant Antoni de Calaceit (Jornet 2017) i el Coll del Moro de Gandesa (Jornet et al. 2021), i potser també l'Assut de Tivenys, amb matisos (Cots 2023). Aquests assentaments mostren una organització interna més complexa, sistemes defensius potents i una clara voluntat de control territorial, però sense assolir les dimensions ni l'estructura pròpies de les grans ciutats ibèriques costaneres, fet que reflecteix una jerarquització incipient i incompleta del territori (Jornet 2017: 256–258; Asensio i Jornet 2019: 10–13). La coexistència de diversos nuclis fortificats de dimensions i funcions similars reflecteix equilibris de poder locals i una articulació territorial no centralitzada, pròpia d'un model heteràrquic, com el que s'ha documentat als territoris de l'interior del nord est peninsular (Jornet 2017; Asensio i Jornet 2019; Bea et al. 2012)

En un segon nivell jeràrquic es documenten nombrosos nuclis petits, normalment d'entre 1.000 i 2.000 m², que constitueixen el gruix del poblament ilercavó. Es tracta d'assentaments fortificats o semifortificats, sovint situats en punts topogràficament estratègics, amb funcions de control local, gestió econòmica i defensa. Dins d'aquest grup s'hi poden situar jaciments com Els Castellans de Queretes (Fatàs 2016) o el Castellot de la Roca Roja de Benifallet (Belarte et al. 2013), entre d'altres, alguns dels quals encara es coneixen només parcialment (Noguera 2006; Asensio i Jornet 2019: 13).

El sistema es completa amb petits assentaments en alçada interpretables com a talaies de vigilància, com el Puig Cavallé (Gandesa), el Coll del Som (Benifallet) o el Tossal Redó (l'Aldea), que reforcen el control visual i defensiu de la xarxa territorial (Noguera 2006)

A partir de finals del segle III aC es documenta el reforç d'alguns assentaments, com Sant Antoni o el Coll del Moro, que amplien la seva superfície i complexitat urbanística, i també destaca l'aparició de nuclis preeminents com el Castellot de Banyoles, fundat entorn del 230 aC, segurament amb funcions rectores a escala regional (Sanmartí et al. 2012; Jornet 2017: 258; Asensio i Jornet 2019). Aquest model d'ocupació del territori constitueix el punt de partida de les transformacions de l'Ibèric tardà i del període romano-republicà.

3. LA ROMANITZACIÓ AL NORD-EST PENINSULAR

3.1. La romanització com a procés gradual

La romanització pot definir-se com un procés històric complex mitjançant el qual els territoris incorporats a l'òrbita romana són progressivament integrats dins les estructures polítiques, administratives i econòmiques de Roma. Lluny de ser un model d'assimilació cultural homogeni, la recerca de les darreres dècades ha posat de manifest que aquest procés va ser profundament desigual segons els territoris i els contextos socials afectats (Woolf 1998; Keay i Terrenato 2001; Olesti 2017; Pera et al 2024).

Des d'una perspectiva cronològica, Olesti (2017: 428–431) ha proposat per al nord-est peninsular una successió de fases diferenciades, amb un primer moment marcat per una forta conflictivitat i una presència militar intensa entre finals del segle III i inicis del II aC, seguit d'una llarga etapa de reorganització territorial i administrativa que s'estén fins al segle I aC. Tot i el caràcter no homogeni d'aquesta conquesta, l'autor identifica l'existència de pautes i estratègies de control relativament ben definides, com ara la destrucció dels principals centres defensius ibèrics, la col·laboració amb les elits locals i la introducció de noves formes de producció i de poblament (Olesti 2017)

Els estudis sobre control militar i organització del territori han reforçat aquest model de desenvolupament progressiu. Investigacions recents mostren que especialment durant el segle II aC, Roma implanta progressivament i de forma diferent al NE peninsular una xarxa de *castra* (campaments militars), *castellum* (assentaments fortificats), *turris* (torres) i *praesidia* (punt de guarnició) que articulen el territori i asseguren el control dels eixos de comunicació i dels recursos estratègics, sense que això impliqui encara una transformació urbana generalitzada (Cadiou 2015; Padrós i Ruiz de Arbulo 2015; Pera et al. 2024: 189). Aquesta estratègia ha estat interpretada per Pera et al. (2024: 188) com un procés d'experimentació de contínua adaptació, un procés en què Roma ajusta les seves formes de dominació segons les condicions locals, la resistència ibèrica i els interessos econòmics.

En aquest sentit molts dels estudis recents coincideixen en el fet que la romanització no pot entendre's com la creació *ex novo* d'un territori, sinó com la imposició d'un nou ordre de poder sobre societats ja plenament estructurades, les quals condicionen profundament la forma i el ritme de la integració romana. L'arqueologia del poblament confirma aquesta lectura. Jàrraga (2023: 6) ha subratllat que els patrons d'ocupació romana del territori al

sector meridional del *conventus Tarraconensis* només poden explicar-se tenint en compte les estructures ibèriques prèvies, que condicionen tant la localització dels nous assentaments com la configuració del paisatge rural romà.

3.2. Historiografia clàssica

Tot i que la informació que aporten les fonts clàssiques és fragmentària i vinculada a episodis històrics concrets, constitueixen un punt de partida imprescindible per aproximar-se al procés de romanització de la Il·l·ercavònia.

La menció més antiga correspon a **Tit Livi**, que situa la ciutat d'Hibera com un centre destacat del curs inferior de l'Ebre i la descriu com “la ciutat més rica d'aquella regió” (*Ab urbe condita* 23, 28, 7-10). En context de la Segona Guerra Púnica, l'autor esmenta explícitament la presència de campaments cartaginesos en territori ilerjavó “*castra púnica in agro Ilergavonensium*”, confirmant la identificació del territori i dels seus habitants com a territori polític o grup ètnic (Liv. 22, 21, 6). Encara dins l'obra de Livi, però ja en el context de les Guerres Sertorianes (71 aC), l'autor menciona la *gens* dels Ilercaones i diferencia clarament entre *Ilercaonia* i *Contestania*, posant de manifest que la Ilerjavònia era percebuda com una regió específica associada a un poble concret (Liv. 22, 21, 6).

Durant la guerra civil romana (49-45 aC), **Juli Cèsar** aporta noves dades sobre la integració dels ilerjavons en les dinàmiques polítiques de la República. Dins l'obra de *Bellum Civile* (1, 60, 2) trobem referències en relació amb la batalla d'Ilerda (49 aC); indica que els illurgavonenses es van passar al seu bàndol, juntament amb altres pobles del nord-est peninsular. En un passatge immediatament posterior, Cèsar esmenta una *cohors ilurgavonensis* que també es decantà pel seu bàndol (Civ. 1, 60, 4), fet que evidencia la participació activa dels ilerjavons en els conflictes civils romans.

Ja en època d'August, **Estrabó** ofereix una visió més estructural del territori. A l'obra *Geografia*, menciona Dertosa com una colònia situada al pas del riu Ebre (III, 4, 6) i assenyala que el traçat de la via terrestre que connectava Itàlia amb la Bètica travessava el riu precisament per aquesta ciutat (III, 4, 9). Aquestes referències confirmen el paper estratègic de Dertosa com a nucli central viari i fluvial dins l'organització romana del territori.

Poc després, **Plini el Vell** aporta una descripció administrativa més precisa. En la seva obra *Naturalis Historia* (III, 21), defineix la regió dels ilercavons i la seva relació amb el curs del riu Ebre. En un altre passatge, Plini ens indica que diversos pobles del territori acudien a Tarraco per resoldre afers jurídics, entre els quals esmenta els dertossani, amb dret romà (NH III, 23), confirmant la plena integració del territori dins l'estructura provincial.

Finalment, al llarg de l'època imperial trobem altres autors com Pomponi Mela, Suetoni i Ptolemeu, que ens reafirmen la plena integració de la Ilercavònia dins l'organització romana. En síntesi, les fonts clàssiques permeten seguir l'evolució de la Ilercavònia des de les primeres mencions en context bèl·lic fins a la seva plena integració dins l'administració romana. Tot i el seu caràcter fragmentari, aquests testimonis constitueixen el marc historiogràfic necessari per contextualitzar l'anàlisi arqueològic del procés de romanització del territori.

3.3. Indicadors arqueològics de romanització

Tenint en compte la manca de fonts escrites locals que ens permetin reconstruir directament les dinàmiques internes del territori, l'única manera d'estudiar el procés de romanització és a partir de l'anàlisi del registre arqueològic. En aquest context, la cultura material i urbanística constitueix l'eina principal per identificar tant la presència romana com els processos de transformació, continuïtat i adaptació de les comunitats ibèriques dins el nou marc polític i administratiu.

Entre els indicadors arqueològics més rellevants destaquen els canvis en l'organització del poblament, que reflecteixen de manera directa la reordenació territorial impulsada pel poder romà. De la mateixa manera, l'urbanisme també constitueix un indicador clau per avaluar el grau d'integració dins el sistema romà. La regularització dels traçats i la reorganització funcional dels espais interns reflecteixen processos d'adaptació progressiva a models espacials romans, sovint basats en la reutilització d'estructures ibèriques preexistents. Finalment, les infraestructures també són un indicador, especialment les vies de comunicació terrestres i fluvials, que exerceixen un paper fonamental en la reorganització territorial romana, facilitant el control administratiu, la mobilitat militar i la circulació de mercaderies.

Tanmateix, per tal d'analitzar el procés de romanització a l'Ebre tenim altres indicadors que, a causa de l'extensió del treball, no es podran tractar en deteniment. Un d'ells és la cultura material ceràmica, que permet analitzar la integració econòmica del territori i evidenciar processos d'hibridació cultural, marcats per una romanització progressiva. De manera complementària, la circulació monetària també constitueix un indicador rellevant de transformació econòmica i administrativa, associada a la fiscalitat i a la progressiva monetització de l'economia.

En conjunt, l'estudi d'aquests indicadors permet comprendre la romanització com un procés gradual, desigual i territorialment condicionat. Aquest enfocament metodològic constitueix la base a partir de la qual s'analitzen, en els capítols següents, les transformacions territorials documentades a la Il·l·ercavònia.

4. TENDÈNCIES GENERALS DE L'ESTRUCTURA DEL POBLAMENT A PARTIR DEL 218 aC

4.1. Conquesta romana i ruptura del sistema ibèric (218-180 aC)

El panorama territorial del nord-est peninsular experimenta una transformació profunda un cop superat el període de forta conflictivitat de la Segona Guerra Púnica (218–206 aC) i les dècades immediatament posteriors, fins aproximadament el 180 aC, moment en què el territori pot considerar-se pacificat. Tal com assenyalen diversos autors, aquest moment inicial del procés de romanització constitueix “el període més conflictiu” de la conquesta romana, caracteritzat per una elevada presència militar i per impactes directes sobre les pautes territorials ibèriques, visibles tant en la destrucció d'*oppida* com en l'abandonament de nuclis estratègics (Olesti 2017: 429-430; Noguera, Valdés i Ble 2022).

En aquesta mateixa línia, estudis recents ens ajuden a definir el segle II aC com un moment clau del procés en què Roma implanta mecanismes de control adaptats a cada territori, sense un pla preestablert, però amb un ús sistemàtic de la repressió militar (Pera et al. 2024: 187–188). El segle II aC es configura així com una etapa de canvi generalitzat en què coexisteixen processos d'abandonament definitiu d'alguns assentaments, reocupacions o remodelacions ràpides d'altres, i la creació de nous establiments. Tot i aquesta inestabilitat, als territoris ibèrics del nord no desapareixen completament els nuclis urbans amb funcions polítiques centrals, però la seva evolució i transformació és

desigual segons les característiques territorials i polítiques de cada àrea. (Asensio i Noguera, en premsa)

4.2. Transformacions territorials al territori català

Els canvis en el poblament ibèric responen a una combinació de l'estratègia romana d'implantació i de la funció que exercien els diferents tipus d'assentaments abans del 200 aC dins les estructures estatals ibèriques (Asensio i Noguera, en premsa). En aquest sentit, un dels indicadors més rellevants és la persistència i transformació dels assentaments de primer ordre, tant a la costa com a l'interior. Aquests nuclis concentraven els principals volums de població i exercien funcions clau de vertebració social, econòmica i política, raó per la qual Roma no tenia interès a prescindir-ne en la majoria dels casos. Aquesta continuïtat es veu afavorida també pel fet que aquests centres eren el lloc de residència preferent de les elits ibèriques, que tot i no tenir una gran visibilitat dins l'ibèric tardà seguiran sent testimoniades en les evidències materials, però de forma limitada. (Sardà et al 2010).

Als territoris costaners del nord-est peninsular, la romanització es desenvolupa a partir d'un model caracteritzat per la persistència i transformació d'alguns dels principals nuclis ibèrics i la implantació d'establiments romans annexos. En territori indiketa, l'abandonament violent d'Ullastret/Indika a inicis del conflicte (Menéndez et al. 2024) es veu compensat pel creixement d'Emporion sota control romà. A més de la remodelació profunda de la Neàpolis, s'ha documentat la implantació d'un ampli recinte fortificat del segle II aC, interpretat com una instal·lació campamental, amb presència majoritària de població local i amb elements arquitectònics clarament itàlics (Tremoleda et al. 2022).

També podem observar com es documenten dinàmiques similars al territori cosetà, on la capital ibèrica de Kese/Tarakon no només no s'abandona al voltant del 200 aC, sinó que experimenta una ampliació urbana a partir de mitjan segle II aC, coexistent amb un gran assentament romà republicà de nova planta, de caràcter militar, anterior a la Tarraco imperial (Otiña i Ruiz de Árbulo 2000; Díaz 2023). En territori laietà, mentre Burriac/Ilduro manté una fase d'expansió durant l'ibèric tardà, a la plana de Cabrera de Mar es desenvolupa un extens assentament republicà de caràcter administratiu i residencial, amb una forta presència d'elements arquitectònics itàlics (Menéndez i Garcia Roselló 2002; Garcia Roselló i Revilla 2023). Aquest model litoral es caracteritza per una

integració relativament precoç dins dels esquemes administratius romans, sovint a través de dinàmiques de pacte amb les elits locals, i per una evolució més ràpida cap a formes urbanes i administratives romanes (Olesti 2000, 63-65 i 71-73; Asensio i Noguera, en premsa).

A l'interior de la Hispania Citerior, en canvi, la implantació romana tendeix a ser més repressiva, i comporta una ruptura més profunda del sistema ibèric. El cas paradigmàtic és l'àrea ilergeta, on la fundació de *Iesso* respon a un projecte urbà romà planificat, amb una clara funció administrativa i de control territorial (Guitart et al. 2015). Tanmateix, en molts territoris interiors del nord-est peninsular s'observa la continuïtat dels principals nuclis ibèrics de primer ordre durant el segle II aC, generalment després d'una reocupació posterior a episodis de destrucció al voltant del 200 aC. Aquestes fases tardanes mantenen una estructura ibèrica molt marcada, amb la reconstrucció de sistemes defensius i la persistència d'elements clau com cisternes i concentracions de sitges intramurs, com es documenta al Molí d'Espígol, el Castellot de Bolvir o Sant Miquel de Sorba (Asensio i Sánchez Campoy, 2014; Asensio et al. 2016)

En paral·lel, es constata la desaparició gairebé generalitzada dels assentaments menors i fortificats, tant a la costa com a l'interior. Aquests nuclis, concebuts per al control i la defensa del territori, perden la seva funció en el moment en què aquests territoris s'integren en una nova realitat administrativa "unificada". A més, la seva eliminació respon també a la necessitat romana de neutralitzar possibles focus de resistència, especialment després de les revoltes de finals del segle III i inicis del II aC. Els abandonaments, sovint forçats, d'aquests assentaments, juntament amb la desaparició d'algunes ciutats de segon ordre, generen un procés clar de reassentament orientat cap al poblament rural dispers en el pla (Olesti, 1995; Revilla, 2004; Járrega, 2023).

4.3. Fase augustal i integració del nou model territorial (s. I aC)

En l'àmbit rural, la primera estratègia romana es basa en dos eixos fonamentals: l'augment del contingent humà dedicat exclusivament a l'agricultura i l'extensió d'un sistema productiu orientat a l'obtenció d'excedents agraris. Aquesta dinàmica es reflecteix arqueològicament en la proliferació d'assentaments en zones planes (Revilla 2010 i 2018). Aquesta homogeneïtzació econòmica s'inicia ja amb la conquesta, a finals

del segle III aC, i es manté al llarg del segle II aC, coincidint amb els primers períodes d'estrès bèl·lic (Olesti 2010; Noguera et al., 2014).

A partir del segle I aC (ca. 100 aC), un cop acabada la submissió militar de les poblacions ibèriques i celtibèriques es produeix una reorientació progressiva del sistema agrari. Es fomenta la producció vitivinícola, visible en la substitució gradual de les sitges per *dolia* i en la implantació d'establiments d'arquitectura d'inspiració itàlica, amb propietaris i mà d'obra d'origen ibèric, itàlic o mixt (Olesti, 1995; Revilla, 2004). Tot i això, fins ben entrat el segle I aC, el procés de consolidació del sistema de *villae* romanes mostra una elevada variabilitat regional en quant a ritme, intensitat i tipologia (Revilla, 2010).

Amb el pas del temps, i especialment a partir de l'arribada d'August al poder el 27 aC, aquesta dinàmica d'intensificació productiva es consolida i s'estén a altres àmbits com l'explotació de recursos miners i industrials, com il·lustra el taller metal·lúrgic del Castellot de Bolvir, vinculat a l'aprofitament dels recursos minerals del Pirineu (Morera et al. 2017). En aquest context, diversos autors coincideixen a situar l'època d'August com el moment de culminació del procés de romanització, coincidint amb la dissolució definitiva de la cultura ibèrica; tanmateix, aquest final no implica l'eliminació total del substrat ibèric, sinó la seva integració dins el nou ordre romà, com reflecteixen tant les continuïtats culturals com la consolidació de les estructures administratives romanes (Bonet i Ribera 2003: 87; Sanmartí 2009: 156).

5. EVOLUCIÓ DEL POBLAMENT A LA ILERCAVÒNIA DESPRÉS DEL 218 aC: ELS ASSENTAMENTS

5.1. Hibera Ilercavonia / Dertosa (Tortosa, Baix Ebre)

La possible ubicació d'Hibera Ilercavonia es proposa a partir de diversos testimonis materials que indiquen una possible posició al cim del turó de la Suda (Diloli, Ferré i Vilà, 2012: 255), part que quedaria arrasada a partir de les construccions medievals posteriors. Aquesta possible localització estaria reforçada per les fonts literàries i l'anàlisi territorial, que permeten situar-la amb alta probabilitat a l'entorn del turó que domina l'actual Tortosa, especialment al turó de la Suda, per les seves condicions estratègiques. La seva situació geogràfica li permet un gran domini visual del riu Ebre en el seu tram final, control de les vies de comunicació costa-interior i facilitat defensiva (Diloli 1996:

56). Malgrat la destrucció de les estratigrafies antigues a causa de l'ocupació continuada d'època romana, islàmica i moderna, la distribució dels assentaments ibèrics del curs inferior de l'Ebre indica l'existència d'un centre territorial principal en aquest sector, amb una àrea d'influència superior a la mitjana, identificable amb Hibera (Diloli 1996: 58).

Les fonts clàssiques situen l'existència d'una ciutat important a la desembocadura de l'Ebre ja des del segle VI aC. Aviè (Avié, *Ora Marítima*, v. 496-504), esmenta la ciutat de Tyrichae, descrita com un nucli ric i connectat al comerç fluvial i marítim. Durant la Segona Guerra Púnica, Titus Livi documenta explícitament Hibera com “la més rica d'aquella regió”, ciutat ibèrica aliada dels cartaginesos i objectiu d'un setge romà l'any 215 aC (Diloli 1996: 60).

Hibera manté el seu protagonisme territorial almenys fins a mitjan segle I aC. Juli Cèsar fa referència als ilerjavons com una comunitat políticament rellevant durant la guerra civil, sense esmentar encara Dertosa, fet que suggereix que Hibera continuava exercint el paper central en aquest moment. Les emissions monetàries amb la llegenda *Municipium Hibera Iulia Ilercavonia* indiquen un reconeixement jurídic dins l'òrbita romana abans de la seva desaparició (Diloli 1996: 44; Jàrrega 2000).

Pel que fa a la ciutat de Dertosa (Fig. 3), podríem dir que segurament s'ubica al mateix emplaçament que l'actual Tortosa, al curs inferior de l'Ebre, en una zona condicionada per una orografia singular formada per dos turons principals (la Suda al nord i el Sitjar al sud). (Fig. 4). El riu Ebre no sols actua com a element vertebrador de la ciutat, sinó que també del seu ager en època imperial, condicionant el paisatge, els patrons d'assentament, la gestió de recursos i les vies de comunicació fluvials i terrestres (Sàlvia 2025: 212).

A diferència d'Hibera, la ciutat de Dertosa no apareix citada fins a finals del segle I aC. Estrabó és el primer autor que l'esmenta explícitament com a assentament situat al pas de l'Ebre (Diloli 1996: 41). A partir del segle I dC, les fonts literàries, numismàtiques i epigràfiques confirmen que Dertosa substitueix definitivament Hibera com a centre urbà principal del curs inferior de l'Ebre (Diloli 1996: 46). La documentació arqueològica indica que la ciutat romana es desenvolupa als peus del turó de la Suda, amb una seqüència constructiva que s'inicia a finals del segle I aC (Diloli 1996: 59-60).

Tot i això, a partir de les evidències arqueològiques dels últims anys s'ha pogut evidenciar que el procés de romanització al curs inferior de l'Ebre no es manifesta com una destrucció immediata del nucli ibèric, sinó com una substitució progressiva de les

estructures de poder. Hibera, que encunyava moneda pròpia amb la llegenda de Iulia Ilercavonia, és diferent de Dertosa, que encara no existia quan ella era "la més rica d'aquella regió". (Fig. 5). Segurament, tal com indica Diloli (1996: 60), "la ciutat d'Hibera va ser una ciutat ibèrica, aliada dels cartaginesos durant la Segona Guerra Púnica, que es va acabar enfrontant a Roma i resistint a les seves tropes, una ciutat que va lluitar al costat de Sertori i de Cèsar i que va ser premiada per aquest últim amb el títol de Iulia, fins la seva total desaparició en època imperial romana, possiblement al regnat de Tiberi.". Aquest procés reflecteix una romanització indirecta en què el substrat autòcton és absorbit i reorganitzat sense ruptura violenta, però amb una clara pèrdua de centralitat política. Tot i això, no hi ha dades suficients per poder confirmar l'absència de fases de destrucció. Igualment, el que si que és segur és que Dertosa representa una reorganització del territori segons el model romà, amb una clara dicotomia entre urbs i ager. Durant la fase tardorepublicana (segles II–I aC), el territori mostra una implantació precoç d'establiments rurals, fortificacions i eixos viaris, mentre que la ciutat presenta encara una ocupació limitada (Sàlvia 2025: 218–219). En època altimperial (segles I–III dC), es consolida el model romà amb la monumentalització del fòrum, el desenvolupament d'àrees productives suburbials i la plena articulació del sistema de villae al territori (Sàlvia 2025: 220–222). (Fig. 6)

La romanització culmina a l'antiguitat tardana amb una profunda transformació urbana i territorial, mentre que a la ciutat es pot apreciar una fortificació dels espais, la reutilització d'espais públics amb funcions productives i una concentració de la població a l'entorn del nucli urbà, el medi rural experimenta una reducció d'assentaments (Sàlvia 2025: 223–225). Aquest procés evidencia una romanització estructural i desigual, basada en l'adaptació del model romà a un substrat ibèric preexistent, més que no pas en una ruptura violenta.

5.2. Nuclis ibèrics sense continuïtat

5.2.1. Castellet de Banyoles (Tivissa, Ribera d'Ebre)

La ciutat ibèrica del Castellet de Banyoles se situa al terme municipal de Tivissa (Ribera d'Ebre), al centre de la cubeta de Móra, sobre una plataforma triangular pràcticament plana, d'unes 4,5 ha, que està lleugerament elevada al marge esquerre del riu Ebre. (Fig. 7, 8, i 9). Aquesta posició dominant permet el control visual de la foia de Móra, del trànsit

fluvial de l'Ebre i de les principals vies terrestres que connecten l'interior amb la costa (Sanmartí et al. 2018: 204). Les condicions topogràfiques de l'emplaçament, delimitat per pendents molt abruptes i amb un únic accés estret situat a l'angle oriental, reforcen el seu caràcter estratègic i defensiu (Sanmartí et al. 2018: 205). En aquest punt s'hi localitza el sistema defensiu més destacat del jaciment, format per una porta d'uns 3,2 m d'amplada i dues torres de planta pentagonal, un element excepcional en el món ibèric septentrional i amb una clara influència de l'arquitectura militar hel·lenística i púnica (Sanmartí et al. 2018: 209 i 217). (Fig. 8)

Tot i que hi ha evidències d'una zona de necròpolis del bronze final i el primer ferro, l'ocupació principal del Castellet de Banyoles correspon a una fase avançada de l'ibèric ple (Sanmartí et al. 2018: 208). L'ocupació del nucli es desenvolupa durant un període relativament breu, d'aproximadament un segle, amb una ocupació fins a principis del s. II aC (Sanmartí et al. 2012), moment en que la ciutat arriba al seu final a partir d'una destrucció sobtada entorn del 200 aC, probablement relacionada amb els conflictes derivats de la Segona Guerra Púnica. Aquest conflicte no sols comporta la destrucció del nucli sinó que també comporta el seu abandonament definitiu com a centre urbà (Sanmartí et al. 2018: 217).

La fundació del gran nucli urbà del Castellet de Banyoles s'ha situat entorn del darrer terç del segle III aC, probablement cap al 230 aC, en un moment de profunda transformació política i territorial al nord-est peninsular. Aquesta fundació s'interpreta com un procés de colonització planificada d'un espai fins aleshores escassament ocupat, possiblement vinculat a les estratègies de control territorial desenvolupades en el context de la presència cartaginesa a la península Ibèrica a partir del 238 aC (Sanmartí et al. 2018: 217).

Un fet a destacar és la diversitat de plantes i dimensions dels habitatges, com reflex de l'existència de grans diferències d'estatus social i econòmic. Es proposa que aquests habitatges de "rang superior" estarien relacionats amb les famílies de les classes dirigents de la zona, un fet que es podria confirmar a partir dels materials luxosos i les monedes que proporcionen aquests sectors. Entre aquestes monedes hi apareixen dues de la seca Kum, que es podria identificar amb el mateix Castellet de Banyoles (Sanmartí et al. 2018: 215). El fet que la ciutat tingui moneda pròpia no sols indicaria un elevat grau de capitalitat, sinó que també faria evident una xarxa comercial pròpia i consolidada.

En aquest àmbit territorial no es coneixen altres nuclis amb característiques urbanes equiparables, la seva distribució urbanística per barris i sectors indica una jerarquització

clara dins del nucli, fent evident l'existència d'unes elits que probablement controlen la ciutat i el territori. La seva extensió, l'organització urbana i la potència del sistema defensiu indiquen que el Castellet de Banyoles es pot identificar com una veritable ciutat i com un nucli central clarament jerarquitzat respecte a la resta d'assentaments del curs inferior de l'Ebre (Sanmartí et al. 2018: 208 i 216). En aquest context, el Castellet de Banyoles s'interpreta com un centre fronterer i de confluència entre diferents entitats polítiques (cessetans, ilercavons i els anomenats ausetans de l'Ebre), exercint un paper destacat en la configuració territorial de la regió (Sanmartí et al. 2018: 217).

El Castellet de Banyoles és un exemple clau per l'estudi de l'inici del procés de romanització a la Il·l·ercavònia. La destrucció violenta i la manca d'evidències de continuïtat o reutilització de l'espai indiquen un trencament radical del model de poblament ibèric. En aquest cas, les dinàmiques de romanització no impliquen una adaptació i transformació de l'espai, sinó que, més aviat, impliquen la destrucció i desarticulació d'un centre clau del territori (Sanmartí et al. 2018: 218).

5.2.2. Sant Antoni de Calaceit (Calaceit, Matarranya)

El poblat ibèric de Sant Antoni es pot localitzar dins el terme municipal de Calaceit (Matarranya, Terol), coronant el tossal que li dona el nom. (Fig. 10 i 11). Des del seu cim es domina visualment un ampli territori, exercint un control directe sobre l'interfluvi dels rius Matarranya i Algars, així com les vies naturals de comunicació entre la Terra Alta, el Baix Aragó i el curs mitjà de l'Ebre (Jornet 2017: 35-36). Aquesta posició estratègica li acabarà concedint al jaciment una funció clara de control territorial i articulació regional, especialment durant el final de l'ibèric ple, quan esdevé un nucli rector dins la vall del Matarranya (Jornet 2017: 258).

A partir de la revisió de Jornet (2017: 18) s'ha plantejat que la cronologia podria remuntar-se al s. VI, o fins i tot al VII aC, justificant-ho a partir de determinats conjunts materials i indicis estratigràfics. Al llarg de la revisió dels materials i diferents intervencions es determina que en un moment del s. V aC es funda un nou assentament (Fase 2A) que s'amplia pels vessants del tossal entre finals del s. IV i principis del s. III aC (Fase 2B). En un primer moment devia tenir una superfície construïda d'aproximadament 2.000 m² (Moret, Benavente i Gorgues 2006: 157). Es tracta d'un assentament de carrer central amb cases a banda i banda, adossades a un mur perimetral

reforçat per dues torres quadrangulars. En aquest primer moment, el poblat presentaria una organització senzilla, amb estructures domèstiques poc complexes i una disposició de caire aldeà (Asensio i Jornet 2019: 10).

Al llarg del s. III aC (Fase 2B) l'assentament s'eixampla fins a ocupar una superfície habitada d'uns 4.000 m². Aquesta fase es caracteritza per una reorganització urbanística, que s'evidencia a partir de l'edificació de noves agrupacions de cases i la millora del sistema defensiu, construint noves línies de fortificacions i una gran torre semicircular, juntament amb l'excavació annexa d'un fossat (Asensio i Jornet 2019: 9). Segons Jornet (2017: 258), en aquest moment Sant Antoni adquireix un suposat rol de centralitat a nivell territorial i polític, esdevenint com una mena de nucli de primer nivell a escala regional.

Finalment, la fase final de l'assentament es caracteritza per una destrucció violenta, datada entorn del 200 aC, que dona lloc a nivells amb una elevada concentració de material ceràmic, i que comporta l'abandonament definitiu del poblat (Jornet 2017: 18). Quant a les fases romanes posteriors (3A/3B/4), sols es detecta una ocupació residual a partir del testimonis indirectes de lots de ceràmica sense context. No hi ha evidències clares d'ocupació després de la destrucció de Sant Antoni més enllà de murs aïllats de difícil atribució cronològica (Jornet 2017: 238).

En aquest cas, el jaciment de Sant Antoni de Calaceit no presenta una fase romana pròpiament dita. L'impacte de Roma no es manifesta mitjançant reformes arquitectòniques, transformacions urbanes o continuïtats d'ocupació, sinó a través d'una ruptura abrupta que comporta la desaparició d'un poblat que havia estat clau en l'organització territorial del Matarranya. Segurament, aquest abandonament forma part del procés de reorganització del poblament regional que està fent Roma.

5.2.3. Castellot de la Roca Roja (Benifallet, Ribera d'Ebre)

El jaciment del Castellot de la Roca Roja es troba en el terme municipal de Benifallet (Ribera d'Ebre), sobre una elevació rocosa a la riba esquerra del riu Ebre, a uns 55 m.s.n.m. i aproximadament a 40 m per damunt del nivell del curs fluvial (Belarte et al. 2013: 299). (Fig. 12 i 13). L'assentament ocupa l'extrem d'un esperó allargassat amb vessants abruptes als flancs nord i sud, cosa que en limita l'accés principalment pel sector nord-est, on es localitza una muralla amb trams conservats de 4 m d'alçada i 3 d'amplada. (Belarte et al. 2013: 299–300). La seva posició permet controlar un pas estratègic del riu

Ebre, en un punt d'estrenyiment del curs fluvial, dominant el tram de l'Ebre entre Tortosa i la cubeta de Móra. A més, el jaciment està en connexió amb una xarxa de punts de guaita, entre els quals destaca el Coll de Som (Belarte et al. 2013: 299).

Els resultats de les intervencions entre el 2010 i 2013 van confirmar una ocupació inicial a finals del segle VI aC, tot i que la fase principal correspon a l'ibèric ple, entre finals del segle V i inicis del segle IV aC, moment en què es construeix la muralla, segons indiquen els materials recuperats a la seva trinxera de fonamentació (Belarte et al. 2013: 309). Durant els segles IV i III aC el poblat presenta una ocupació continuada, amb un urbanisme estructurat entorn de dos carrers principals perpendiculars que organitzen l'espai de manera regular (Belarte et al. 2013: 300). A finals del segle III aC es documenten reformes com la construcció d'una bateria de recintes (sectors 7, 8 i 9), probablement destinats a magatzem i vinculats a un gran edifici, actiu entre els segles IV i III-II aC (Belarte et al. 2013: 298). L'estructura urbana visible correspon, doncs, a una seqüència d'ocupació entre el s. V i un moment determinat d'entre finals del s. III i la primera meitat del II aC, moment en que segurament s'abandona l'assentament (Belarte et al. 2013: 303).

Pel que fa a les evidències de romanització, una part important dels estrats va ser destruïda per excavacions incontrolades a inicis del segle XX, que van afectar sobretot els nivells més recents, datats als segles III i II aC, mentre que els nivells dels segles IV, V i fins i tot VI aC es conserven parcialment als estrats inferiors (Belarte et al. 2013: 300). Tot i haver trobat alguns nivells més recents (III-II aC), no s'han identificat evidències clares de continuïtat en època republicana, ni tampoc testimonis d'una reorganització segons patrons romans, fet que suggereix un abandonament relativament definitiu del nucli durant la fase de reorganització territorial romana.

5.2.4. Els Castellans (Queretes, Matarranya)

Els Castellans és un petit nucli d'uns 1.000 m², que es situa en una elevació montanyosa entre els termes municipals de Queretes i Calaceit (Matarranya, Terol) (Fig. 14 i 15). El poblat excavat ocupa una plataforma allargada i adaptada a l'orografia del terreny, amb una disposició clarament condicionada per funcions defensives. L'organització de l'assentament no respon a un patró urbà simple, tota la trama està subordinada al sistema fortificat (Fatás 2016: 196-197).

Fatàs (2016: 215) distingeix la seqüència d'ocupació de l'assentament en dues grans fases principals: la primera fase, entre la segona meitat del s. VI i la segona meitat del V aC, que s'interpreta com un complex aristocràtic fortificat amb funcions artesanals, i la segona fase, entre la segona meitat del s. IV i principis del III aC, que s'identifica com una fortificació que funcionaria com un bastió fronterer i un punt de control territorial on residirien les elits locals (Asensio i Jornet 2019: 11).

Pel que fa a la romanització, Fatás (2016: 216) assenyala que Els Castellans presenta una continuïtat molt feble durant l'etapa de l'ibèric tardà. Els únics indicadors d'aquest període són materials importats, com ceràmica del cercle de la campaniana B, que permet situar una ocupació molt residual a partir de la segona meitat del segle II aC. Tot i això, no hi ha evidències de reorganització urbana, ni introducció de tècniques constructives romanes, ni cap ampliació del nucli. Tot plegat indica que la romanització no implica una transformació funcional del poblat, sinó més aviat una fase final de pervivència molt limitada, seguida d'un abandonament definitiu abans o durant el segle I aC. Així doncs, Els Castellans no actua com un nucli rector en època romana, sinó que forma part del conjunt d'assentaments ibèrics que desapareixen progressivament amb la reorganització territorial romana.

5.3. Nuclis amb continuïtat

5.3.1. La Moleta del Remei (Alcanar, Montsià)

L'assentament ibèric de la Moleta del Remei està situat al terme municipal d'Alcanar (Montsià) i ocupa una posició dominant sobre el pla litoral meridional del curs inferior de l'Ebre, amb un clar control visual del territori agrícola immediat i de les vies naturals de comunicació cap a la costa i l'interior (Garcia, F., Munilla, G., Garcia D. 2000: 60). (Fig. 16, 17 i 18).

L'estudi dels materials i del seu sistema urbanístic ha permès documentar una ocupació successiva entre la segona meitat del s. VII aC (c. 630 aC) fins a mitjans del s. II aC (c. 150 aC), moment en que es produeix el seu abandonament.

Les fases 1 (630–550 aC) i 2 (450–350 aC) de la Moleta del Remei corresponen a la implantació i consolidació d'un poblat fortificat que actua com a centre territorial al sud de l'Ebre, amb urbanisme planificat i una economia excedentària basada en l'agricultura i els recursos miners. Durant la fase 2, aquest model s'intensifica amb fortificacions més

complexes, graners comunitaris i una major integració en els circuits comercials mediterranis (Garcia, F., Munilla, G., Garcia D. 2000: 60-68).

Finalment, a la fase 3 (350-150 aC) l'assentament manté el control territorial que havia tingut l'*oppidum* en fases anteriors, però mostra una reordenació interna del poblat, associada a un creixement demogràfic que es materialitza en la reorganització de les habitacions i les estructures de combustió. L'anàlisi territorial dels assentaments dependents indica que aquest control no només es manté, sinó que s'amplia mitjançant la implantació de nous enclavaments de vigilància i control (Cota 154 o el Castell d'Ulldecona), que defineixen una línia de frontera amb el curs del riu Sénia (Garcia, F., Munilla, G., Garcia D. 2000: 68).

La Moleta del Remei ofereix un bon exemple de transició cap a la romanització, ja que no s'hi documenten nivells de destrucció ni episodis d'incendi generalitzat atribuïbles directament a la conquesta romana. La continuïtat de l'ocupació durant bona part del segle II aC, malgrat els conflictes derivats de la Segona Guerra Púnica, indica una pervivència del nucli ibèric dins el nou context polític. Tanmateix, el descens progressiu de la superfície ocupada, la pèrdua de centralitat econòmica i la transformació de les estructures territorials i d'explotació del territori suggereixen un esgotament del sistema ibèric preexistent (Gracia, F., Garcia, D., Munilla, G. 2000: 70). Aquest procés culmina amb l'abandonament del poblat i la seva substitució per assentaments en zones baixes amb una nova lògica administrativa i productiva, com per exemple l'assentament del Cementiri Vell d'Alcanar, on s'hi documenten fases d'ocupació just després de l'abandonament de la Moleta (Garcia, D. 2000).

5.3.2. L'Assut (Tivenys, Baix Ebre)

El jaciment de l'Assut se situa al curs inferior de l'Ebre, dins el terme municipal de Tivenys (Baix Ebre), a sobre d'un tossal que els permet controlar un sector clau del pas fluvial i terrestre entre el tram final de la vall de l'Ebre i els territoris interiors. La seva ubicació respon a una clara voluntat de control territorial, afavorida per la proximitat immediata al riu, que actua com a principal eix d'articulació del poblament en aquest sector (Diloli i Bea 2005: 7). (Fig. 19 i 20)

L'Assut presenta una ocupació continuada des de la primera Edat del Ferro (ca. 700–425/400 aC), amb una implantació inicial a la part alta del turó i un primer procés

d'urbanització als segles VI–V aC, marcat per la construcció de la torre T3, de fort valor simbòlic i territorial. En aquesta fase, el jaciment s'integra clarament en les xarxes d'intercanvi mediterrànies, especialment fenícies i ebussitanes. Entre finals del segle V i principis del III aC (Assut 2, 425/400–275/250 aC) es produeix una transformació profunda amb l'ocupació completa de l'esperó i la construcció d'un sistema defensiu en barrera que reorganitza l'espai i els accessos. Aquestes reformes reflecteixen una jerarquització territorial d'escala regional. (Cots 2023: 187–189).

A partir del s. III aC (Assut 3, 275/250–130/125) es documenta una reurbanització de l'assentament a partir de l'amortització dels edificis anteriors, la construcció de noves estructures de majors dimensions a la part alta i l'explansió cap al vessant sud, mitjançant aterracaments, carrers i nous accessos. Aquesta expansió anirà acompanyada d'una ampliació dels espais defensius, materialitzada a partir de l'edificació de diverses torres (T4, T5, i T6) i la construcció d'un nou accés, una poterna, un fossat en forma de U i un bastió, que amortitza les estructures precedents del voltant de la torre T3. (Cots, I 2023: 191).

Entrats en el s. II aC (Assut 3B) podem veure com apareixen fases de destrucció en diverses parts del sistema defensiu. Majoritàriament, podem veure evidències d'incendi en algunes torres (T3 i T5) i al conjunt de recintes extramurs (R1 i R2), que marquen l'inici d'un abandonament progressiu de l'assentament entre inicis del segle II aC i el seu darrer terç. Tot i la reducció de l'ocupació, alguns espais continuen en ús de manera residual, especialment els edificis de la part alta i el recinte B2 del vessant sud, com indica la presència de lots ceràmics.

Finalment, a la primera meitat del segle I aC, l'Assut només registra una reocupació puntual, concentrada a la porta inferior (P1) i al sector superior del turó, sense noves estructures constructives, fent evident la pèrdua del paper territorial del jaciment dins el nou model d'organització romana (Cots, I 2023: 194).

Per tant, el jaciment de l'Assut reflecteix la romanització com un procés gradual de reordenació territorial, més que no pas com una ruptura abrupta amb el passat ibèric. Després d'una llarga trajectòria com a nucli fortificat central dins l'organització ibèrica del curs inferior de l'Ebre, el jaciment experimenta, a partir del segle III aC, transformacions urbanístiques i funcionals profundes que l'integren en les dinàmiques de control i explotació del territori pròpies del domini romà republicà, visibles en la reestructuració dels espais habitats, l'ampliació del sistema defensiu i l'augment

progressiu de materials d'importació itàlica. Tanmateix, durant els segles II i I aC, l'Assut perd progressivament el seu paper central, és parcialment abandonat i només reocupat de manera puntual, un fet que evidencia el desplaçament dels centres de poder cap a nous models de poblament romans, probablement vinculats a la xarxa viària, als nuclis urbans emergents i a l'explotació agrària del territori.

5.3.3. Coll del Moro (Gandesa, Terra Alta)

El poblat ibèric del Coll del Moro es pot situar dins del terme municipal de Gandesa (Terra Alta), en una elevació estratègica que comunica el curs inferior de l'Ebre amb el Baix Aragó, amb un gran domini visual extens sobre el pla de Bot. Aquesta ubicació ha estat interpretada com un punt clau de control territorial i de comunicacions des del Bronze final (Jornet et al. 2021: 301). (Fig. 21 i 22)

El poblat presenta una llarga seqüència d'ocupació que s'inicia al s. VII aC i es desenvolupa durant l'ibèric antic com un nucli compost per una cisterna i una torre, identificat com un punt de control territorial. Posteriorment, amb l'ibèric ple, especialment a partir del s. III aC, el nucli assolirà la seva màxima extensió, amb una superfície aproximada de 3 ha densament ocupades. Jornet et al (2021: 318) relacionen aquesta expansió amb una transformació funcional de l'assentament, probablement amb un caràcter urbà, econòmic i artesanal, amb habitants que controlen l'explotació del territori.

En un moment molt avançat del s. III aC s'aïlla l'espai on està situada la torre, encara en ús, i es separa de la part de l'hàbitat, esdevenint un edifici fortificat amb una nova cisterna, fet que es pot relacionar amb una voluntat de defensa i d'abastiment. Aquestes transformacions reflecteixen una preocupació lligada a un moment de conflicte, que es fa evident a partir de les fases de destrucció violenta datades al voltant del 200 aC. Aquest episodi, però, no comporta l'abandonament immediat del lloc, ja que l'edifici fortificat és reutilitzat durant la segona meitat del segle II aC (Jornet et al. 2021: 318).

La transformació més rellevant associada al procés de romanització es documenta amb la construcció d'un edifici amb tècniques constructives itàliques (opus, metrologia, traçat), datable entre mitjans del segle II aC i inicis del segle I aC, amb una funció vinculada principalment al control territorial. S'interpreta com un lloc fortificat que exercia el

control sobre un territori sotmès, en un moment previ a la fundació de ciutats romanes i a la implantació del model d'exploració agrícola.

Finalment, l'abandonament definitiu del jaciment al llarg del segle I aC i la seva reducció posterior a un simple punt d'observació reflecteixen la pèrdua del seu paper central dins el nou model de poblament romà, probablement substituït per la implantació de viles al territori circumdant.

A diferència de jaciments com el Castellet de Banyoles, el Coll del Moro mostra una adaptació funcional al nou sistema romà, amb la implantació i reutilització d'estructures fortificades que permeten mantenir el control estratègic del pas (Jornet et al. 2021: 318). Aquest cas fa evident la romanització selectiva, basada en la reutilització de llocs clau del sistema territorial ibèric.

5.3.4. Puig de la Misericòrdia (Vinarós, Castelló)

El Puig de la Misericòrdia es localitza al cim d'un turonet (149 m.s.n.m.) sobre el qual es pot controlar el pla litoral de la franja costanera que va des del delta de l'Ebre fins a Penyíscola, així com de les vies naturals d'accés al territori interior del Maestrat. Es tracta, per tant, d'un assentament estratègic per al control territorial i les comunicacions marítimes i terrestres. (Oliver, Granell i Arzo 2020: 61–62). (Fig. 23)

L'ocupació del Puig de la Misericòrdia presenta una ocupació inicial escassa al Bronze final (segles XI–X aC). Entre els segles VIII i VII aC, el jaciment es transforma en un edifici monumental vinculat a elits locals, amb funcions residencials, productives i rituals, i integrat en els primers circuits comercials mediterranis. Aquesta fase finalitza amb una destrucció violenta al segon quart del segle VI aC. Posteriorment, durant l'ibèric antic, s'hi construeix una residència fortificada com a centre de control territorial, abandonada pacíficament a inicis del segle V aC, quan el protagonisme regional passa al Puig de la Nau, i posteriorment cap a la Moleta del Remei. (Oliver, Granell i Arzo 2020: 68).

Finalment, durant l'ibèric tardà, el Puig de la Misericòrdia és reocupat a finals del segle II aC, ja integrat en l'administració romana i probablement dins el territori d'Hibera Ilercavona (Dertosa). Aquesta reocupació comporta una transformació profunda de l'espai, amb el aterracament del cim, el rebliment de les estructures ibèriques anteriors i

la construcció d'un edifici d'uns 200 m², organitzat al voltant d'un passadís central, que reutilitza parcialment estructures anteriors (Oliver, Granell i Arzo 2020: 66).

El registre material de l'ibèric tardà mostra una continuïtat cultural ibèrica molt clara, tant en l'arquitectura com en la ceràmica ibèrica a torn, mentre que la presència de vernís negre itàlic, àmfores, campanianes i material púnico-ebusità evidencia la integració progressiva del jaciment en les xarxes econòmiques romanes. No es documenten nivells de destrucció ni ruptures violentes, sinó una transformació funcional i territorial de manera gradual (Oliver, Granell i Arzo 2020: 68).

L'abandonament definitiu del turó durant el primer quart del segle I aC s'explica per la reorganització romana del territori, amb el desplaçament de l'hàbitat cap a zones baixes i l'aparició d'assentaments rurals vinculats a l'explotació agrària, com la villa de la Closa, que continuarà l'ocupació de la zona en època imperial (Arasa, 2001-2003). El Puig de la Misericòrdia esdevé així un exemple clar de romanització indirecta, basada en la reorganització econòmica i territorial més que no pas en una destrucció violenta (Oliver, Granell i Arzo 2020: 66). En aquest cas l'administració romana no destrueix el nucli, sinó que en un primer moment el reaprofitava com a centre d'explotació agrària i de control territorial.

5.3.5. Torre de la Sal (Cabanes, Plana Alta)

L'assentament de la Torre de la Sal està situat a la zona costanera del terme municipal de Cabanes (Plana Alta, València). Es tracta d'un terreny pla d'escassa elevació (2 msnm), on es documenta un important retrocés en la línia de la costa que afecta a la franja est del jaciment. L'assentament ocupa un àrea aproximada de 10 ha, fet que el converteix en un dels jaciments més extensos coneguts fins ara al nord del País Valencià (Arasa i Flors 2021: 79). (Fig. 24, 25 i 26)

L'ocupació del jaciment presenta una seqüència diacrònica, amb evidències puntuals d'època ibèrica antiga i plena, però amb un moment d'auge clar durant l'ibèric tardà, especialment entre mitjan segle II i el s. I aC. Els materials ceràmics recuperats, especialment les importacions itàliques, permeten situar el període de màxima activitat entre 150 i 75 aC, amb un abandonament progressiu que se situa en el segon quart del segle I aC, sense indicis d'una destrucció violenta generalitzada (Arasa i Flors 2021: 80).

La seva posició costanera i la presència documentada d'un lloc d'ancoratge actiu evidencien una funció clarament vinculada al comerç marítim i la circulació de mercaderies, especialment durant els s. II i I aC (Arasa i Flors 2021: 80). Les intervencions han posat al descobert una xarxa viària d'abast regional, amb camins que connectaven el jaciment amb altres assentaments del litoral i amb els corredors prelitorals que comunicaven el Baix Ebre amb les ciutats del sud, com Arse-Saguntum i Valentia (Arasa i Flors 2021: 85).

Les evidències de romanització es manifesten sobretot a través de la infraestructura viària, amb camins construïts en època ibèrica tardana que s'inscriuen dins una lògica d'organització del territori pròpia del món romà republicà, diferenciada del traçat interior de la Via Augusta (Arasa i Flors 2021: 79). La presència d'importacions itàliques, la connexió amb eixos de circulació de llarg recorregut i la integració del jaciment dins una xarxa costanera d'intercanvi apunten a una adaptació funcional i territorial al nou marc romà, més que no pas a una ruptura brusca amb les dinàmiques ibèriques precedents (Arasa i Flors 2021: 85).

5.3.6. El Palao (Alcanyís, Baix Aragó)

El jaciment d'El Palao se situa a uns 5 km al sud-oest d'Alcanyís (Terol), en el cim d'un turó que assoleix els 428 m d'altitud, sobre el qual es domina i es controla visualment una extensa plana agrícola i les valls del Guadalope, el Martín i el Matarranya (Alfayé et al., 2004: 418). Aquesta posició li confereix una situació estratègica excepcional dins el Baix Aragó, amb bones condicions defensives, visibilitat i capacitat de control territorial. Tant aquestes condicions com l'extensió del nucli permeten interpretar El Palao com la principal aglomeració del sector central de la comarca en època republicana i altimperial (Alfayé et al. 2004). (Fig. 27)

A partir de les intervencions dels últims anys s'ha pogut documentar una llarga seqüència d'ocupació que s'inicia a la Primera Edat del Ferro (VII aC), amb un hàbitat documentat per nivells d'abocament, ceràmica a mà i datacions radiocarbòniques (Moret et al. 2013: 196-198). A l'Ibèric antic (segles VI-V aC) es construeix un poblat fortificat amb un sistema defensiu complex (torre oval, torre semicircular, muralla i avantmur) que defineix la fisonomia del nucli (Moret et al. 2013: 198-202). Durant l'Ibèric ple (finals s. V-IV

aC) aquest sistema es reforma amb un accés en doble colze i es forma un gran abocador domèstic, indicatiu d'un moment d'apogeu (Moret et al. 2013: 202).

A partir de l'Ibèric tardà (ca. 250–150 aC), El Palao entra en una fase mal conservada però significativa, marcada per l'ús d'una tècnica constructiva mixta de pedra i fusta i per una ocupació restringida a la meitat sud-oest del turó (zones 2, 3 i part occidental de la zona 1). En aquest moment es documenten reforços adossats a la torre oval i estructures internes de bigues i pals, que podrien correspondre a dues subfases: una al segle III aC i una altra ja en època republicana inicial (Moret et al. 2013: 203-205). Aquest període reflecteix un moment de transició i d'adaptació prèvia a les grans transformacions posteriors.

La gran transformació es produeix a partir de mitjan segle II aC, quan el nucli experimenta una profunda reestructuració urbana en època republicana. El nucli s'amplia notablement, duplica la seva superfície i ocupa dues terrasses. Es construeixen edificis monumentals, una gran cisterna, més terrasses, carrers pavimentats i espais públics, i s'introdueix de manera primerenca l'*opus caementicium* amb l'addició d'una torre rectangular a la zona 1. Aquestes reformes impliquen la destrucció gairebé completa d'una zona anterior d'habitatge i activitats artesanals, especialment a la zona 4 (Moret et al. 2013: 206-207).

En època tardorrepublicana i altimperial (finals del segle II aC - I dC), El Palao es consolida com un nucli urbà de primer ordre. La zona 1 acull un possible barri artesanal amb forn ceràmic, forja i fosses, integrat en els circuits productius romans. Malgrat la introducció de tècniques i models romans, persisteixen elements culturals ibèrics, com les escultures, les esteles decorades i part de la producció ceràmica pintada, que evidencien una romanització gradual i híbrida (Moret et al. 2013: 207-209).

Des del punt de vista polític i ètnic, s'ha proposat identificar El Palao amb la ciutat d'Osicerda, esmentada per Plini (III, 24) entre els *oppida civium Latinorum veterum*, fet que implicaria un estatut jurídic privilegiat i un paper destacat dins el conventus Caesaraugustanus (Alfayé et al., 2004: 421). En aquest context, els investigadors proposen que El Palao hauria actuat com a nucli rector del territori circumdant del Baix Aragó (o Ausetans de l'Ebre), articulant una xarxa d'assentaments menors i concentrant funcions polítiques i econòmiques durant la romanització (Benavente, Marco i Moret, 2003). El fet que el seu desenvolupament urbà al segle II aC coincideixi amb

l'abandonament de molts poblats ibèrics reforça la idea que fou un centre clau en la reorganització territorial romana, amb una romanització gradual però profunda.

5.4. Nuclis ex novo en època republicana

5.4.1. Castellet de Banyoles (reocupació)

A partir de les intervencions i els estudis ceràmics recents es va poder detectar una reocupació parcial de la ciutat del Castellet de Banyoles, datada aproximadament entre la segona meitat del s. II aC i principis del segle següent. Aquesta reocupació estaria testimoniada a partir de monedes republicanes i una important quantitat de ceràmica importada a nivell superficial. Bàsicament aquestes importacions són campanianes del cercle de la B i algunes formes de la A. Les restes de les construccions atribuïbles a aquesta fase de reocupació són mínimes, probablement a causa de l'activitat antròpica i l'ús agrícola que se li dona en etapes posteriors al període ibèric (Sanmartí et al 2012: 51).

5.4.2. Sant Miquel de Vinebre (Vinebre, Ribera d'Ebre)

Aquest jaciment es situa a 1,5 km al sud-oest del municipi de Vinebre, prop de l'ermita de Sant Miquel, de la qual pren el nom. (Fig. 29-30). El seu paratge el dota d'una privilegiada situació geogràfica, amb un gran valor estratègic, dominant el pas fluvial del Pas de l'Ase. Aquest petit congost sobre l'Ebre és considerat per Genera (2010: 249) com un lloc que podria haver determinat un dels límits territorials en època preromana, tret que posteriorment mantindria a l'hora de definir també l'àrea d'influència de la ciutat de Dertosa. (Fig. 28, 29 i 30)

L'ocupació del jaciment es pot establir entre el s. II i I aC, amb una única fase d'hàbitat, però amb dues etapes successives de planificació constructiva. L'anàlisi estratigràfic indica una ocupació concentrada cronològicament entre el darrer terç del segle II aC i mitjan segle I aC, sense evidències de fases anteriors ni de continuïtats posteriors (Genera et al. 2005: 18). Dins aquest marc, es diferencien almenys dues fases constructives successives.

La primera fase s'inicia al darrer quart del segle II aC i correspon a la implantació inicial de l'assentament, amb un primer sistema defensiu de tradició clarament ibèrica, tant per tipologia com per metrologia, basada en un peu d'uns 32 cm (Genera et al. 2005: 19). La

segona fase, desenvolupada ja avançat el segle I aC, comporta una ampliació del recinte i una reorganització interna de la circulació, així com la construcció d'un segon sistema defensiu, metrològicament regit pel peu romà (29,57 cm), fet que situa aquesta intervenció en un context cultural romà (Genera et al. 2005: 20)

Sant Miquel de Vinebre presenta evidències clares de destrucció violenta i d'abandonament, documentades per nivells d'incendi i grans concentracions de carbons i objectes bèl·lics, com les bales de fona incrustades als murs defensius, que fan evident un episodi de setge, probablement cap a mitjan s. I aC (Genera et al. 2005: 18–20).

Tanmateix, aquest jaciment és clau per l'estudi de la romanització a l'Ebre, donat el fet que mostra una coexistència d'un primer sistema defensiu d'arrel ibèrica amb un segon de clara influència romana, tant en tècniques constructives com en la metodologia emprada. Roma aprofita un emplaçament excel·lent des del punt de vista topogràfic i estratègic, i s'adapta a aquesta realitat local reforçant-la amb tècniques pròpies, en lloc de crear un nou assentament. Malgrat la introducció d'elements constructius i metrològics romans, el jaciment mostra una forta pervivència de tradicions ibèriques, especialment en la concepció inicial del recinte i del primer sistema defensiu, fet que exemplifica un procés de romanització complex, en què les tècniques romanes s'incorporen sobre una base ibèrica preexistent en un context d'ús militar i estratègic del territori.

5.4.3. Serra de l'Espasa (Capçanes, Priorat)

El jaciment de la Serra de l'Espasa està situat a sobre d'un turó a uns 300 metres al nord-oest de l'actual població de Capçanes (Priorat). Es tracta d'una elevació que està delimitada pel barranc de Marmellans al nord i per la riera de Marçà al sud, en un punt estratègic dins l'eix de comunicacions, que connecta Cese-Tarraco amb la cubeta de Móra i el curs inferior de l'Ebre a través del coll de la Teixeta (Cela, Noguera i Ros 2009: 112). (Fig. 31). L'anàlisi actualitzada dels materials ceràmics confirma que l'ocupació principal del jaciment correspon a una fase ibèrica tardana, amb una cronologia centrada entre la segona meitat del segle II aC i la primera meitat del segle I aC. Aquesta datació es fonamenta tant en les produccions ibèriques com en la presència d'importacions itàliques. El conjunt d'aquestes importacions permet situar la fase final del jaciment entre aproximadament el 150 i el 20 aC, sense evidències que superin la segona meitat del segle I aC (Cela, Noguera i Ros 2009: 119).

Des del punt de vista funcional, els autors proposen que el conjunt material procedeix, com a mínim, de dos àmbits diferenciats. D'una banda, hi ha un grup clarament relacionable amb un hàbitat ibèric, com ho indiquen els molins de mòlta, les fusaioles, els pondera de teler, la ceràmica de cuina i bona part de la vaixel·la, elements propis d'activitats domèstiques i productives. La dispersió dels materials en superfície suggereix que aquest hàbitat podria haver ocupat una extensió d'influència superior als 5.000 m² a l'extrem meridional de la serra (Cela, Noguera i Ros 2009: 121-122).

D'altra banda, una part significativa del conjunt presenta característiques que permeten plantejar la hipòtesi de l'existència d'un santuari ibèric. Aquest plantejament es basa, en primer lloc, en l'excel·lent estat de conservació de moltes peces, fet poc habitual en contextos estrictament domèstics, i en segon lloc, en el fet que destaca la presència de ceràmiques en miniatura, figuretes, ungüentaris, portallànties i altres objectes interpretats com a elements votius. També destaquen l'existència d'objectes destinats a la il·luminació de l'espai, fet que suggereix el funcionament d'un lloc de culte ubicat en una zona sense llum natural, potser una cova (Cela, Noguera i Ros 2009: 122). (Fig. 32-33-34)

La Serra de l'Espasa mostra que la romanització del territori ilerconvó, igual que a la majoria dels territoris catalans, es va articular sobre estructures ibèriques preexistents, més que no pas mitjançant la seva substitució. Tot i la presència de materials romans i la integració en els circuits econòmics de Roma, el jaciment manté patrons d'ocupació, pràctiques i formes culturals clarament ibèriques, fet que indica que el poder romà s'adapta a una realitat ibèrica consolidada.

5.5. Els campaments militars romans

Les investigacions arqueològiques desenvolupades des de 2006 per la Universitat de Barcelona han demostrat que la presència militar romana al curs inferior de l'Ebre va tenir un paper clau en les transformacions territorials associades a la romanització del nord-est d'Hispania. Els campaments i establiments militars no responen només a necessitats bèl·liques puntuals, sinó que actuaren com a instruments actius de control, ordenació i integració del territori en les primeres fases de dominació romana (Noguera 2008: 31-33; Noguera et al. 2022: 1-4). (Fig. 35 i 36)

Les prospeccions han permès identificar diversos assentaments militars temporals d'època republicana, principalment vinculats a la Segona Guerra Púnica i a la Guerra Sertoriana, en son un exemple assentaments com La Palma (l'Aldea), Les Tres Cales (l'Ametlla de Mar), Santa Maria d'Escarp (Massalcoreig) i el campament del Camí del Castellet de Banyoles (Tivissa), que configuren una xarxa coherent de punts de control al llarg del curs de l'Ebre i de les rutes entre el litoral i l'interior. També cal destacar l'assentament de Les Aixal·les (Ascó), que s'ha identificat com un campament cartaginés (Noguera 2008: 31–32; Noguera et al. 2022: 7).

Tot i no ser estrictament contemporanis, aquests establiments comparteixen una mateixa lògica de control militar del territori basada en l'ocupació reiterada de punts estratègics com guals fluvials, ports naturals i eixos viaris. Casos com Les Aixal·les o Santa Maria d'Escarp responen al control dels corredors fluvials, mentre que La Palma i Les Tres Cales evidencien el domini de la navegació i del litoral, amb una continuïtat funcional al llarg del segle I aC (Noguera 2008: 32–35; Noguera et al. 2022: 7–18).

Malgrat les diferències puntuals, aquests jaciments presenten trets comuns: grans extensions, escassa arquitectura conservada, dispersió de materials i predomini d'armament i moneda republicana, amb ocupacions breus però recurrents, pròpies de camps de campanya. La seva distribució sistemàtica evidencia el paper dels campaments com a elements estructuradors del territori i com a instruments fonamentals de la romanització inicial, actuant com a pont entre la conquesta militar i la reorganització estable del poblament (Noguera 2008: 46–48; Noguera et al. 2022: 5–7).

5.6. Poblament rural romà dispers

Totes les evidències son del s. I . Les dades arqueològiques presents en el curs inferior de l'Ebre permeten identificar un nombre elevat d'assentaments rurals romans, amb una distribució condicionada tant per factors ambientals com per les principals vies de comunicació. La concentració més alta d'hàbitats es localitza a les planes al·luvials del curs inferior de l'Ebre i als espais immediats al riu, així com en zones interiors ben connectades per afluents i camins secundaris, com les àrees de Móra, Ginestar o Ascó (Járrega 2023: 7–11).

Dins aquest poblament dispers, la vil·la romana constitueix l'element central i jeràrquic del sistema. Aquestes explotacions, que combinen espais residencials (*pars urbana*) i

àrees productives (*pars rustica*), reflecteixen una organització racional del territori i una explotació intensiva dels recursos agrícoles. Exemples significatius al curs inferior de l'Ebre són la vil·la de Barrugat (Tortosa), interpretada com una explotació de gran entitat vinculada a una elit propietària integrada dins l'estructura urbana de Dertosa, així com altres establiments propers que evidencien una ocupació continuada entre finals del segle I aC i l'Alt Imperi (Revilla 2018: 249–250; Járrega 2023: 18–20).

Aquestes vil·les s'integren dins un sistema jeràrquic més ampli, format per assentaments rurals de menor entitat, com granges o establiments productius secundaris, sovint subordinats funcionalment a una explotació principal. En aquest context s'inscriuen jaciments com el Mas de Molló (Móra la Nova), el Mas de Mussols (l'Aldea) o la Caseta de Xevarria (Ginestar), caracteritzats per una arquitectura modesta, una clara orientació productiva i una ocupació probablement estacional o intermitent (Revilla 2018: 251–252; Járrega 2023: 21–24). Aquests assentaments menors completen la xarxa d'explotació del territori, assegurant l'aprofitament de terres agrícoles, sovint situades en zones marginals o allunyades dels grans eixos fluvials, però connectades mitjançant camins locals amb les vil·les principals i amb el sistema urbà. La seva distribució reflecteix una ocupació intensiva del paisatge rural, basada en la complementarietat funcional entre diferents tipus d'hàbitat (Revilla 2018: 252).

El conjunt del poblament rural dispers s'articula estretament amb les vies de comunicació, especialment a partir del curs fluvial de l'Ebre i els eixos viaris terrestres, que actuaren com a veritables estructuradors del territori. Tal com assenyala Járrega (2023), la densitat i distribució dels assentaments rurals al sector meridional del *conventus Tarraconensis* responen a la combinació de factors naturals, condicionants històrics i la proximitat a aquests corredors de mobilitat, que facilitaven la circulació de productes agrícoles i la integració del territori en els circuits romans (Járrega 2023: 9-11). (Fig. 37)

6. TRANSFORMACIONS A LA ILERCAVÒNIA: LECTURA DELS ASSENTAMENTS

6.1. Conquesta, violència i abandonament selectiu (final s. III - inicis s. II aC)

L'arqueologia del curs inferior de l'Ebre evidencia que la incorporació del territori ilercau a l'òrbita romana no va ser un procés pacífic ni lineal, sinó que va estar marcada per una fase inicial de forta conflictivitat entre finals del segle III i inicis del segle II aC.

que això impliqui la desaparició immediata del poblament ni de les estructures territorials preexistents. Aquest escenari confirma que la conquesta romana no genera un model uniforme de transformació, sinó respostes diferenciades en funció de les característiques polítiques, territorials i estratègiques de cada regió.

6.2. Continuïtats, reocupacions i reorganització republicana (s. II - I aC)

Tal com s'ha posat de manifest en diversos estudis, entre el pas del segle III al II aC molts assentaments ibèrics van ser destruïts o abandonats immediatament, però com s'ha reiterat en diverses ocasions, aquesta dinàmica no va ser generalitzada a tot el territori (Bonet i Ribera 2003: 80; Jàrrega 2023: 6). En aquest sentit, Sanmartí (2009: 147) assenyala que durant les primeres fases del procés d'integració romana hi ha una clara tendència a reaprofitar les estructures territorials ibèriques preexistents, sense procedir al seu desmantellament immediat. Aquesta continuïtat parcial permet explicar la pervivència d'alguns nuclis jerarquitzats, especialment en àrees estratègiques, així com els nuclis amb determinades funcions clau en l'organització territorial ibèrica prèvia, però ara dins un marc polític ja dominat per Roma.

Les dades procedents del curs inferior de l'Ebre mostren que, després de la destrucció de grans centres de poder com el Castellet de Banyoles, el poblament ibèric experimenta una reorganització forçada, però no una desaparició completa. Jaciments com l'Assut de Tivenys mantenen una ocupació continuada durant el segle II aC, amb reformes urbanístiques i defensives que indiquen una adaptació progressiva al nou context polític romà, abans d'iniciar un procés d'abandonament gradual. De manera similar, el Coll del Moro de Gandesa, després d'un episodi violent cap al 200 aC, no és abandonat, sinó reutilitzat com a nucli fortificat amb funcions de control territorial durant la segona meitat del segle II aC, amb la construcció d'un edifici de tipologia romano-republicana. Aquest cas és un clar exemple d'una romanització selectiva basada en la reutilització de llocs estratègics del sistema territorial ibèric.

Aquest mateix model de control selectiu es documenta en altres assentaments en alçada com Sant Miquel de Vinebre i la Serra de l'Espasa (Capçanes). Sant Miquel de Vinebre, fundat ja en època tardorepublicana, combina elements defensius d'arrel ibèrica amb tècniques constructives romanes i està destinat al control del Pas de l'Ase, fins a la seva destrucció violenta en el context de les guerres civils del segle I aC. La Serra de l'Espasa,

per la seva banda, mostra una forta pervivència de possibles pràctiques culturals ibèriques en un context ja plenament integrat en les xarxes romanes, segurament amb funcions culturals i territorials especialitzades. Tot i que cap d'aquests assentaments ha estat excavat de manera extensiva, la seva distribució i característiques permeten interpretar-los com a part d'un sistema de control selectiu del territori, especialment dels eixos de comunicació i dels punts estratègics del curs fluvial de l'Ebre. Aquest sistema es complementa amb la proliferació de campaments militars republicans com La Palma, Les Tres Cales o Santa Maria d'Escarp, que actuen com a instruments actius de control i articulació territorial en les primeres fases de la dominació romana.

6.3. Urbanisme i absència de ciutats *ex novo* romano-republicanes

Un dels trets més definidors del procés de romanització a la Il·l·ercavònia és la pràctica absència de fundacions urbanes *ex novo* durant l'època republicana. A diferència d'altres territoris del nord-est peninsular, el territori il·l·ercavó manté fins a època augustal una estructura territorial poc centralitzada i amb poques evidències d'urbanisme romà planificat (Járrega 2023: 52).

Tal com assenyala Olesti (2017: 431), les primeres fases de la dominació romana al nord-est de la Península Ibèrica corresponen a una etapa preurbana en què l'objectiu principal no és la fundació de ciutats, sinó l'assegurament del control territorial mitjançant la presència militar, la vigilància dels eixos de comunicació i la reorganització funcional del poblament. Aquest plantejament resulta especialment adequat per interpretar el cas de la Il·lirca, on no es documenten edificis públics d'època republicana fora del nucli de Dertosa, que és l'únic assentament que pot considerar-se una ciutat romana a la Il·lirca. Tanmateix, el seu procés de municipalització és mal conegut (Diloli 1996; Sàlvia, S. 2025). Les dades arqueològiques disponibles no permeten identificar amb seguretat una planificació urbana romana durant els segles II–I aC, i la seva condició municipal només pot afirmar-se amb certesa a partir de la documentació numismàtica d'època augustal (Llorens i Aquilué 2001: 84–85).

En aquest context, cal destacar les excepcions de El Palao (Alcanís) i de la Torre de la Sal (Cabanes, Plana Alta), dos assentaments amb precedents ibèrics que durant el s. II aC comencen a tenir transformacions urbanístiques amb una clara presència itàlica. Tots dos es poden identificar com a grans nuclis iberoromans, caracteritzats per la seva ubicació

geogràfica i la seva funcionalitat dins la logística romana. D'una banda, El Palao (Alcanyís, Baix Aragó) experimenta a partir de mitjan segle II aC una profunda reestructuració urbana a partir d'una ampliació de la superfície ocupada, la construcció d'edificis monumentals, aterassaments, carrers pavimentats, una gran cisterna i la introducció primerenca de tècniques constructives romanes com l'*opus caementicium* (Benavente, Marco i Moret 2003; Moret et al. 2013). Aquest desenvolupament excepcional ha portat a interpretar El Palao com un veritable centre iberoromà de primer ordre, possiblement identificable amb Osicerda, amb funcions polítiques, administratives i redistributives sobre un ampli territori del Baix Aragó (Alfayé et al. 2004). D'altra banda, el jaciment de la Torre de la Sal (Cabanes, Plana Alta) constitueix un altre exemple singular dins aquest panorama, ja que no respon a un model urbà estricte, però sí a un nucli de gran entitat funcional en època ibèrica tardana i romano-republicana. La seva extensió, la presència d'un lloc d'ancoratge actiu, una xarxa viària d'abast regional i una elevada concentració d'importacions itàliques permeten interpretar-lo com un centre litoral i logístic de primer ordre entre mitjan segle II i el segle I aC, amb una funció clau en el comerç marítim i la circulació de mercaderies al llarg de la costa valenciana (Arasa i Flors 2021: 79–85). En aquest cas, la romanització no es manifesta mitjançant la creació d'una ciutat, sinó a través de la integració funcional del jaciment dins les xarxes econòmiques i viàries romanes.

En aquest marc d'absència de ciutats romanes *ex novo* i de reorganització funcional del territori, es pot plantejar la hipòtesi d'una capitalitat compartida i policèntrica a la Il·lervània durant l'època republicana, basada no en una única ciutat rectora, sinó en diversos nuclis especialitzats que exerceixen funcions complementàries. En aquest model, El Palao actuaria com a centre interior amb funcions polítiques i redistributives al Baix Aragó, unint *Salduie/Caesaraugusta* (Saragossa) amb la costa; la Torre de la Sal com a node litoral i portuari clau per al comerç marítim; les possibles fases anteriors de Dertosa com a centre fluvial i d'articulació territorial al curs inferior de l'Ebre; i la reocupació tardana del Castellet de Banyoles com a punt de control del pas fluvial i de la cubeta de Móra. Aquest sistema de capitals funcionals permetria explicar la manca d'un únic nucli urbà hegemònic en època republicana i reforça la idea d'una romanització indirecta, basada en l'aprofitament d'assentaments estratègics preexistents i en la distribució territorial de funcions administratives, militars i econòmiques, més que no pas en la imposició d'un model urbà centralitzat.

6.4. De l'oppidum al paisatge agrari romà: transformacions territorials i econòmiques (II aC - I dC)

La transformació del territori ilercavó entre finals del segle II aC i inicis del segle I dC s'inscriu en el procés general de romanització del nord-est peninsular, però com hem pogut constatar presenta una evolució pròpia i gradual. Ja des de la fase final de l'ibèric ple i al llarg del segle II aC, la conquesta i consolidació del domini romà comporten canvis profunds en el territori i del model econòmic, transformant un territori conformat per diferents formes d'ocupació. (Belarte i Noguera 2016; Asensio i Jornet 2019).

Aquest procés es materialitza en el territori sobretot a partir de la pèrdua de centralitat dels assentaments fortificats en alçada i per l'expansió d'un poblament rural dispers a les zones planes, més adequat per a l'explotació agrària. Al curs inferior de l'Ebre, aquesta dinàmica es manifesta amb l'abandonament definitiu del Castellet de Banyoles a inicis del segle II aC i de bona part dels poblats fortificats, mentre apareixen nous assentaments en pla que sovint tindran continuïtat com a *villae* en època romana (Revilla 2018; Jàrraga 2023).

En aquest context, alguns nuclis ibèrics mantenen l'ocupació durant bona part del segle II aC sense destrucció violenta, però perden progressivament la seva centralitat territorial. Els casos de la Moleta del Remei i del Puig de la Misericòrdia exemplifiquen aquesta dinàmica, amb una continuïtat d'ús en època ibèrica tardana i un abandonament final en favor d'un nou model d'assentament en zones baixes, vinculat a l'explotació agrària. De manera paral·lela, jaciments com la Torre de la Sal mostren una integració precoç en les xarxes comercials i viàries romanes, amb una funció destacada en el comerç marítim i la circulació de mercaderies durant els segles II i I aC. Aquests assentaments reflecteixen una romanització funcional basada en l'adaptació dels centres ibèrics a les noves dinàmiques econòmiques romanes.

Probablement Hibera es manté ocupada fins a la fundació del municipi de Dertosa (Diloli, et al. 2012), mentre que altres jaciments com la Torre de la Sal o El Palao/Osicerda evidencien una realitat urbana més complexa del que tradicionalment s'havia plantejat (Benavente et al. 2003). Tanmateix, no serà fins a època imperial quan l'*Hiberus* esdevingui el principal motor econòmic del territori, amb la implantació d'un sistema d'explotació agrària basat en una xarxa de villae i en una producció vinícola orientada al comerç mediterrani, plenament consolidat (Jàrraga 2016; Jàrraga 2023).

Tot i els canvis de l'època republicana, la integració plena del territori ilercavó dins el sistema econòmic romà no es produeix fins a finals del segle I aC i inicis del segle I dC, amb l'arribada d'August i la consolidació del règim imperial (Remesal 2008). Aquesta fase culmina amb la configuració d'un paisatge agrari orientat al comerç, especialment visible en el desenvolupament del conreu i la comercialització del vi ilercavó, documentada als centres terrissers de l'Aumedina, el Mas del Catxorro i el Mas d'Aragó (Bonet i Ribera 2003; Jàrraga 2016). Dels prop de vuitanta assentaments coneguts a les Terres de l'Ebre, només una vintena llarga poden identificar-se com a villae, concentrades principalment a les ribes de l'Ebre i a l'entorn de Tortosa, la cubeta de Móra i el pla de Vinebre, fet que confirma el paper central de l'Hiberus com a eix vertebrador del territori (Jàrraga 2016). (Fig. 37). Paral·lelament, es produeix la integració administrativa definitiva amb la municipalització de Dertosa, probablement iniciada en època de Cèsar i confirmada a finals del regnat d'August (Pons 1994; Jàrraga 2000a; Llorens i Aquilué 2001).

7. CONCLUSIONS

La romanització de la Il·lucavònia al curs inferior de l'Ebre va suposar un procés llarg, desigual i territorialment diferenciat, marcat inicialment per episodis de violència selectiva i posteriorment per dinàmiques de continuïtat i adaptació. Tal com mostra el registre arqueològic, la conquesta romana no va suposar una ruptura general del sistema ibèric, sinó la desarticulació dels principals centres de poder entre finals del segle III i inicis del II aC, amb la destrucció o abandonament d'*oppida* clau com el Castellet de Banyoles o Sant Antoni de Calaceit. A partir dels segles II i I aC, el territori es comença a reorganitzar mitjançant la reutilització funcional d'assentaments estratègics, integrant elements constructius romans sobre bases ibèriques, en un model de control preurbà centrat en els eixos de comunicació, especialment el riu Ebre. Jaciments com l'Assut de Tivenys, el Coll del Moro de Gandesa, Sant Miquel de Vinebre o la Serra de l'Espasa exemplifiquen un model de romanització selectiva, en què elements romans s'integren sobre bases ibèriques preexistents, dins un sistema de control preurbà centrat en la vigilància dels eixos de comunicació i dels punts estratègics del territori.

L'absència gairebé total de fundacions urbanes republicanes, excepte Dertosa, confirma que la integració romana a la Ilercavònia no es va articular mitjançant un programa d'urbanització planificada, sinó a través d'una reorganització funcional del sistema de

poblament i de l'aprofitament d'assentaments preexistents. En aquest marc, nuclis com El Palao i la Torre de la Sal destaquen com a centres iberoromans especialitzats amb funcions polítiques, logístiques i redistributives dins una xarxa territorial policèntrica. En comparació amb altres territoris catalans, la Il·l·ercavònia se situa en una posició intermèdia. No és que els territoris tinguin una romanització precoç, és que la romanització de la Il·l·ercavònia respon a patrons diferents, desenvolupats de manera més tardana i condicionats per la seva configuració territorial, tal com es pot observar en la consolidació de Dertosa només a partir de l'època imperial.

Pel que fa a les hipòtesis de partida, cal dir que, com hem pogut constatar, l'anàlisi dels assentaments il·l·ercavons confirma que la romanització a la Il·l·ercavònia presenta trets específics, derivats de la seva configuració territorial, fortament condicionada pel curs inferior del riu Ebre. El model aplicat a aquest territori difereix clarament del model litoral indiketa i cossetà: mentre que a la costa es documenten capitals urbanes ibèriques clares i una integració administrativa més precoç, al territori dels il·l·ercavons predomina un model heteràrquic de nuclis fortificats mitjans, sense una ciutat rectora definida abans del 200 aC que sigui similar a les que hi ha al litoral català, almenys que estigui documentada. Aquesta estructura territorial prèvia condiciona profundament la manera com s'articula la dominació romana i explica l'absència d'un procés d'urbanització republicana centralitzat.

Respecte la segona hipòtesi plantejada, l'anàlisi comparativa entre els sectors propers al curs del riu i les zones d'interior confirma l'existència d'una marcada desigualtat territorial durant el procés de romanització de la Il·l·ercavònia. Les àrees ben comunicades i pròximes al riu (Baix Ebre, Baix Maestrat, Montsià, Ribera d'Ebre, Plana Alta) mostren una integració més ràpida i intensa a les estructures romanes, amb una major presència d'assentaments reocupats, infraestructures viàries i dinàmiques econòmiques orientades al comerç fluvial i marítim. En canvi, les zones d'interior i de relleu accidentat (Terra Alta, Matarranya i Baix Aragó) presenten una transformació més lenta, irregular i selectiva, caracteritzada per la pervivència de nuclis fortificats, una reutilització funcional limitada i una integració més tardana en les xarxes administratives i econòmiques romanes. Aquest contrast confirma que el ritme i la intensitat de la romanització a la Il·l·ercavònia van estar fortament condicionats per la connectivitat territorial i pel paper estructurant del curs de l'Ebre.

Pel que fa a les línies futures d'investigació, aquest treball posa de manifest la necessitat d'aprofundir en l'estudi del poblament rural i les dinàmiques agràries del curs inferior de l'Ebre, encara insuficientment documentades en comparació amb els nuclis en alçada i els assentaments fortificats. Tanmateix, una altra línia d'investigació rellevant seria el desenvolupament d'un estudi sistemàtic sobre l'economia i la circulació de materials al territori, amb una atenció especial a l'anàlisi de les importacions itàliques com a indicador d'integració econòmica i de connectivitat comercial.

8. BIBLIOGRAFIA CLÀSSICA

- AVIÈ, R. F., (1986). Villalba i Varneda, P., Col·lecció Reserva Catalana Aguiló, & Fundació Bernat Metge. Ora marítima. Català i llatí. Fundació Bernat Metge.
- CÈSAR, G. J. (1981). *Memorias de la guerra civil* (S. Mariner Bigorra, trad.). CSIC / Alma Mater.
- ESTRABÓN. (s. d.). *Geografía. Libros II–III*. (J. L. García Ramón et al., Trad.). Madrid: Gredos
- LIVI, T. (2002). *Livi, Tit, 59 aC-17 dC. Ab urbe condita. Català i llatí. Història de Roma* (A. Fontán, A., Cobos Fajardo, A., Avilés Zapater, J., & Bescós, V., Trad.). Fundació Bernat Metge.
- PLINI EL VELL, C. (1996–2010). *Historia natural* (A. Fontán & A. M. Moure Casas, Trad.). Madrid: Gredos / Editorial Planeta.

9. BIBLIOGRAFIA

ALFAYÉ, S., BENAVENTE, J. A., GORGUES, A., MARCO, F., i MORET, P. (2004). El oppidum ibero-romano de El Palao (Alcañiz, Teruel). Campaña de excavaciones 2003. Salduie: Estudios de prehistoria y arqueología, 4, 417–435.

ARASA, F. (2001). L'herència romana al País Valencià. *Afers: Fulls de Recerca i Pensament*, 16(40), 549–567.

ARASA, F. (2003). “La romanización de los oppida en el País Valenciano. Evolución del poblamiento en los siglos II-I aC”, *Actas del III Seminario de Historia, Alebus*, 13, pp. 200-219.

ARASA, F. i FLORS, E. (2021). Els camins de l'assentament ibèric tardà de la Torre de la Sal (Cabanès, la Plana Alta). *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló*, 39, 77–96.

ASENSIO, D., BELARTE, M.C., SANMARTÍ, J. y SANTACANA, J. (1998). “Paisatges ibèrics: tipus d'assentaments i formes d'ocupació del territori a la costa central de Catalunya durant el període ibèric ple”, *Actes del Congrés Internacional: Els Ibers, prínceps d'Occident*, Barcelona, pp. 373-385.

ASENSIO, D., CARDONA, R., FERRER, C., MORER, J. y POU, J. (2001). “Tipus d'assentaments i evolució del poblament ibèric a la Catalunya central (eix Llobregat-Cardener)”, *I Taula Rodona Internacional d'Ullastret: Territori polític i territori rural durant l'edat del ferro a la Mediterrània occidental*, Monografies d'Ullastret, 2, pp. 183-202.

ASENSIO, D., FRANCÈS, J. y PONS, E. (2002). “Les implicacions econòmiques i comercials de la concentració de reserves de

cereals a la Catalunya costanera en època ibèrica”, *Cypsela*, 14, pp. 125-140.

ASENSIO, D., CARDONA, R., FERRER, C., MORER, J., POU, J. y SAULA, O. (2005c). “Noves dades sobre el nucli fortificat ilergeta dels Estinclells (Verdú, Urgell)”, XIII Col·loqui Internacional d’Arqueologia de Puigcerdà, Món Ibèric als Països Catalans, Homenatge a Josep Barberà i Farràs, pp. 467-480.

ASENSIO, D. y SÁNCHEZ CAMPOY, E. (2014). “Estat de la recerca en el nucli ibèric del Cogulló (Sallent, Bages). Campanyes 2002-2010”, Actes de les II Jornades d’Arqueologia de la Catalunya Central, Vic 2012, pp. 110-118.

ASENSIO, D. (2015). “Ceràmiques importades, béns de prestigi, pràctiques socials i sistemes productius entre les comunitats ibèriques del nord-est peninsular”, Belarte, M. C., Garcia, D. and Sanmartí, J. (eds.), *Les estructures socials protohistòriques a la Gàl·lia i Ibèria*, VII Reunió Internacional d’Arqueologia de Calafell, *ArqueoMediterrània* 14, pp. 208-221.

ASENSIO, D., CARDONA, R., GARCIA DALMAU, C., MORER, J. y POU, J. (2016). “Les primeres intervencions arqueològiques en el nucli ibèric del Tossal de la Pleta (Belianes, l’Urgell): una nova ‘ciutat’ en territori ilergeta”, *Cypsela* 20, Girona, pp. 181-205.

ASENSIO, D. y JORNET, R. (2019). “Territoris polítics i territoris ètnics a la Catalunya interior en època ibèrica”, M.C.Belarte, J.Noguera, R.Plana i J.Sanmartí (Eds.), *Urbanization in Iberia and Mediterranean Gaul in the first millennium BC*. Col·lecció Trama, 7, pp. 179-195.

ASENSIO, D., CARDONA, R., MORER, J., GIL, B., BONVEHÍ, L., CANTERO, F.J. y POU, J. (2020). “El Solsonès en època d’Anníbal: el poblament ibèric a la zona durant el segle III aC (300-180 aC)”, Morera, J.; Oller, J.; Olesti, O. (eds.): *Els Pirineus en el marc de la Segona Guerra Púnica (218-202 aC): territori de pas i de contacte*, Col·loqui *ArqueoPyrenae* 2, *Treballs d’Arqueologia*, 24, pp. 63-83

ASENSIO, D i NOGUERA, J. (en premsa). *El impacto de la implantación romana entre las comunidades ibéricas del nordeste peninsular*.

BEA, D. (2016). *La configuració política del curs inferior de l’Ebre durant el primer mil·lenni ane. Les estructures socials protohistòriques a la Gàl·lia i Ibèria*, 227.

BELARTE, C., NOGUERA, J. y SANMARTÍ, J. (2002). “El poblat de Castellot de la Roca Roja (Benifallet, Baix Ebre). Un patró d’habitat ibèric en el curs inferior de l’Ebre”, I Jornades d’Arqueologia. *Ibers a l’Ebre. Recerca i interpretació*, *Ilercavonia*, 3, pp. 89-110.

BELARTE, C. y NOGUERA, J. (2016). “Estats sense ciutats? El curs inferior de

- l'Ebre, el Maestrat i la plana de Castelló a l'edat del ferro", M.C. Belarte, D. Garcia y J. Sanmartí (Eds.): Les estructures socials protohistòriques a la Gàl·lia i Ibèria, VII Reunió Internacional d'Arqueologia de Calafell, Arqueomediterrània, 14, pp. 211-226.
- BENAVENTE, J.A., MARCO, F. I MORET, P. (2003). El Palao de Alcañiz y el Bajo Aragón durante los siglos II y I aC. *Archivo español de arqueología: serie Anejos*, 76, p-231-246.
- BONET, H., i RIBERA, A. (2003). La conquesta romana i el procés de romanització en el món ibèric. H. BONET, R. ALBIACH y M. GOZALBES (coords.), *Romans i visigots a les terres valencianes*, 79-130.
- BOSCH GIMPERA (1922). El estado actual de la investigación de la cultura ibérica. *Boletín de la Real Academia de la Historia*.
- BURILLO, F. (2001). Propuesta de una territorialidad étnica para el Bajo Aragón: Los Ausetanos del Ebro u Oscitanos. *Kalathos*, 20, 21.
- BURCH, J., I SERVITJA, L. (2011). El castellum de Sant Julià de Ramis. *Patrimonialització de l'arqueologia: conceptualitzacions i usos actuals del patrimoni arqueològic al nord-est de la Península Ibèrica*-(ICRPC llibres; 7), 122-127.
- CADIOU, F. (2015). «Praesidia et castella dans les sources», en Revista d'Arqueologia de Ponent, nº 25, 2015, pp. 231-243.
- CELA, X., NOGUERA J., i ROS, A. (2009). Els materials arqueològics del jaciment ibèric de la Serra de l'Espasa (Capçanes, Priorat) dipositats al Museu d'Arqueologia Salvador Vilaseca de Reus: evidències d'un santuari?. Revista d'Arqueologia de Ponent, n. 19, 111-138.
- CODINA, F., PLANA, R. y de PRADO, G. (2019). "The Iberian town of Ullastret (Catalonia): Town planning and urban characteristics", M.C. Belarte, J. Noguera, R. Plana i J. Sanmartí (eds.) *Urbanization in Iberia and Mediterranean Gaul in the first millennium BC*, Universitat de Barcelona, pp. 149-164.
- COTS, I. (2023). L'Assut (Tivenys, Baix Ebre). D'assentament del bronze final a castellum ilerconvó. Tesi doctoral, URV.
- CRUMLEY (1995). Heterarchy and the analysis of complex societies. *Archeological papers of the American anthropological association*, 6(1), 1-5.
- DÍAZ (2023). "De la dualitat oppidum ibèric – campament romà a la construcció de ciutat romana. El cas de la Tarraco republicana a la llum de les dades arqueològiques", J. Burch, J.M. Nolla y J. Tremoleda (Eds.), *El gran canvi: la fundació de les primeres ciutats romanes al nord-est de la Hispània Citerior*, Documenta

Universitària, Universitat de Girona, pp. 125-184.

DILOLI, J. (1996). *Hibera Iulia Ilercavonia-Dertosa: l'assentament ibèric i la implantació de la ciutat romana*. Tarragona: Universitat Rovira i Virgili.

DILOLI, J.; BEA, D. (2005). L'urbanisme d'època ibèrica al Baix Ebre: l'assentament de l'Assut de Tivenys. *Trabajos de Prehistoria* 62 (2).

DILOLI, J. (2015). "Tarrakon-Kesse. L'ocupació protohistòrica de la ciutat de Tarragona", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 25, Universitat de Lleida, pp. 61-82.

FATÀS (1973). *La Sedetania. Las tierras Saragosananas hasta la fundación de Caesaraugusta*, Caja de Ahorros de la Inmaculada, Saragossa.

FATÀS (2016). *La Edad del Hierro en el valle del Matarranña (Teruel), Las investigaciones del Institut d'Estudis Catalans en el Bajo Aragón, Caesaraugusta*, 85, Zaragoza.

FRANCÈS, J., SALA, Ò., I LLORENS, M. G., DÍAZ, J. H., & I VILARÓ, D. A. (2005). Aproximació a l'evolució urbanística del poblat laietà del turó de Ca n'Oliver (segles VI-I aC). In *Món ibèric als Països Catalans: XIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà. Homenatge a Josep Barberà i Farràs. Puigcerdà, 14 i 15 de novembre de 2003* (pp. 497-512). Institut d'Estudis Ceretans.

GARCÍA, D. (2000). Noves aportacions al procés de la romanització del curs baix del riu Ebre: la comarca del Montsià. *Empúries* 52, 2000, 137-172.

GARCIA ROSELLÓ, J. y REVILLA, V. (2023). "La fundació de la ciutat romana de Iluro", J. Burch, J.M. Nolla y J. Tremoleda (Eds.), *El gran canvi: la fundació de les primeres ciutats romanes al nord-est de la Hispània Citerior*, Documenta Universitària, Universitat de Girona, pp. 71-102.

GRACIA, F., MUNILLA, G., & GARCÍA, D. (2000). *La Moleta del Remei (Alcanar, Montsià). Balance de la investigación 1985-1997*. Monografia del MAC-Girona, 19.

GENERA, M.; BRULL, C.; GÓMEZ, A. (2005). *Disseny i planificació del sistema defensiu a Sant Miquel de Vinebre*. *Tribuna d'Arqueologia* 2002-2003.

GENERA, Margarida (2010). Noves aportacions sobre l'elaboració i el consum del vi a l'establiment de Sant Miquel de Vinebre (Ribera d'Ebre). *Saguntum Extra*, 9.

GUIART, J., PERA, J., ROMANÍ, N., PADRÓS, N., CARRERAS, C., RODRIGO REQUENA, E., ROS MATEU, J., & SOLÀ, G. D. (2015). *La ciutat romana de Iesso. Parc Arqueològic de Guissona (2011-2014). Primeres Jornades d'Arqueologia i Paleontologia de Ponent (Balaguer, del 17 al 18 d'abril de 2015)*, Serveis Territorials de Lleida del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Lleida, p. 161-173.

- JACOB (1987). Un doublet dans la géographie livienne de l'Espagne antique: Les Ausetans del Ebre, *Kalathos* 7-8, 135-148.
- JÀRREGA, R. (2000). La intervenció política de Juli Cèsar a les comarques de l'Ebre, XL Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos, Morella, vol. I, 69-80, Castelló.
- JÀRREGA, R. (2008). *El poblament rural romà a l'Ebre*. Dins Actes del Simposi: Les vil·les romanes a la Tarraconense. Volum I. Monografies de Barcelona. 10.
- JÀRREGA, R. (2016). El món romà a Alcanar i Montsià. Actes del Congrés d'Arqueologia de les Terres de l'Ebre.
- JÀRREGA, R. (2023). El poblament rural romà al conventus Tarraconensis entre Tarraco i Saguntum. Butlletí Arqueològic, V, 45, 5–82.
- JORNET, R. (2017). *El jaciment de Sant Antoni de Calaceit i el poblament ibèric de les comarques del Matarranya i la Terra Alta*, Monografies 15, Museu d'Arqueologia de Catalunya, Barcelona.
- JORNET, R.; COLOM, J.; PUERTAS, J.; VELASCO, M. (2021). Intervencions al jaciment ibèric de Coll del Moro de Gandesa (Terra Alta, 2014-2019). Tribuna d'Arqueologia 2021-2022, 98-109.
- KEAY, S. (1990). The Romanization of Spain: An overview. In T. Blagg & M. Millett (Eds.), *The early Roman Empire in the West* (pp. 107–123). Oxford: Oxbow Books.
- KEAY, S., & TERRENATO, N. (Eds.). (2001). *Italy and the West: Comparative issues in Romanization*. Oxbow Books.
- LLORENS, M i AQUILUÉ, X. (2001). Ilercavonia Dertosa I les seves encunyacions monetàries. Barcelona.
- MARTÍN MENÉNDEZ, A. y GARCIA ROSELLÓ, J. (2002). “La romanización en el territorio de los layetanos y la fundación de la ciudad romana de Iluro (Hispania Tarraconensis)”, Valencia y las primeras ciudades romanas de Hispania, Ajuntament de València, pp. 195-204.
- MENÉNDEZ, P., NOGUERA, J., de PRADO, G., CODINA, F., ASENSIO, D. y ÁLVAREZ, R. (2024). “Resultats de la campanya de 2023 a la zona 91 del Puig de Sant Andreu (Ullastret, Baix Empordà)”, J. Burch, R. Buxó, F. Codina, E. Cortal, J. Frigola, M. Fuertes, M. Mataró (coord.), Dissetenes Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona, Universitat de Girona. Documenta Universitària, pp. 98-101.
- MORER, J., ASENSIO, D., NOGUERA, J., PINTO, M., GIL, B., CANTERO, F.J., JORNET, R., JIMENO, D., ROSSELLÓ, M. y POU, J. (2025). “La ciutat ibèrica de Masies de Sant Miquel (Banyeres del Penedès, Baix Penedès). Estat de la qüestió”, Tribuna d'Arqueologia, 2020 – 2021, Generalitat de Catalunya, pp. 290-315.

- MORET, P. (2002). Reflexiones sobre el periodo Ibérico Pleno (siglos V a III a.C.) en el Bajo Aragón y zonas vecinas del curso inferior del Ebro, I Jornades d'Arqueologia. Ibers a l'Ebre. Recerca i interpretació, CERE - Ajuntament de Tivissa, Tivissa, 111-136.
- MORET, P., BENAVENTE, J. A., GORGUES (2006). Torres circulares del Bajo Aragón y zonas vecinas: hacia la definición de un modelo regional, in OLIVER, A. (dir.), Arquitectura defensiva. La protección de la población y del territorio en época ibérica, Sociedad Castellonense de Cultura, Castelló de la Plana, 187-218.
- MORET, P.; BENAVENTE, J. A.; MARCO, F. y MELGUIZO, S. (2013). *El oppidum de El Palao (Alcañiz, Teruel): balance de diez años de investigaciones (2003-2012)*, en C. Belarte et al., *Iberos del Ebro. II Congreso Internacional (Alcañiz-Tivissa, 16-19 Noviembre de 2011)*, Tarragona: Servei de Documentació i Publicacions, 195-210.
- MORERA, J., OLLER, J., OLESTI O. i SOLÈ, M. (2017). La Cerdanya i l'explotació dels recursos naturals en època antiga: el Castellot de Bolvir i el Tossal de Baltarga. *Treballs d'arqueologia*, 21, 99-127.
- NOGUERA, J. (2007). Gènesi i evolució de l'estructura del poblament ibèric en el curs inferior del riu Ebre: la Ilercavònia septentrional, Tesi Doctoral, Universitat de Barcelona.
- NOGUERA, J. (2008). Campaments romans al curs inferior de l'Ebre: noves dades arqueològiques sobre la presència militar romana durant la Segona Guerra Púnica. *Archivo Español de Arqueología*, 81, 31-52.
- NOGUERA, J., ASENSIO, D., BLE, E. i JORNET, R. (2014). The beginnings of Rome's conquest of "Hispania." *Journal of Roman Archaeology*, 27(1), 60-81.
- NOGUERA J, VALDÉS P, BLE E. (2022). New perspectives on the Sertorian War in northeastern Hispania: archaeological surveys of the Roman camps of the lower River Ebro. *Journal of Roman Archaeology* 35 (1): 1-32.
- OLESTI, O. (1995). El territorio del Maresme en época republicana (s. III-I aC). estudi d'Arqueomorfologia i Història, Premi Iluro 1994, Mataró.
- OLESTI, O. (2000). Integració i transformació de les comunitats ibèriques del Maresme durant el s. II-I aC: Un model de romanització per a la Catalunya litoral i prelitoral. *Empúries*, 52, 55-86.
- OLESTI, O. (2010). "Urbanització, integració i gestió del territori al N.E. de la Península Ibérica en época republicana (S. II-I a.C.)", *Time of changes,. In the beginning of the Romanization. Studies on the rural world in the Roman Period*, 5, Girona, pp. 11-60.
- OLESTI, O. (2017). La génesis de la sociedad provincial y el proceso de

- urbanización en el Noreste de la Península Ibérica (siglos II-I aC). *Gerión*, 35(2), 427.
- OLESTI, O. (2019).
- OLIVER, A. (1996). *Poblamiento y territorio protohistóricos en el llano litoral del Baix Maestrat (Castellón)*. Castelló de la Plana: Sociedad Castellonense de Cultura.
- OLIVER, A. (2019). La Ilercavónia: argumentos desde el silencio. *Quaderns de prehistòria i arqueologia de Castelló*, Vol. 37, p. 45-62. Castelló de la Plana.
- OLIVER, A., GRANELL, F., & ARZO, G. (2020). El Puig de la Misericòrdia, Vinaròs. *Jornades d'Arqueologia de la Comunitat Valenciana*, 61.
- OTIÑA, P. y RUIZ DE ÁRBULO, J. (2000). "De Cesse a Tarraco. Evidencias y reflexiones sobre la Tarragona ibérica y el proceso de romanización", *Empúries*, 52, Museu d'Arqueologia de Catalunya, pp. 107-136.
- PADRÓS, C., & RUIZ DE ARBULO, J. (2015). *Castella et praesidia a la façana mediterrània de la Hispània tardorepublicana*. *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 25.
- PERA, J., CATARINEU, L., ROMANÍ, N., RODRIGO, E., CARRERAS, C. (2024). La conquista romana de la Hispania Citerior (s. ii a. c.). Una visión arqueológica desde el NE peninsular. *Revista de Historia Militar*, II extraordinario de 2024, pp. 185-236.
- PÉREZ VILATELA, L. (1991). Ilercavones, celtíberos y cartagineses en 218–217 a.C. *Caesaraugusta*, 68, 205–228.
- PRINCIPAL, J., ESCALA ABAD, O., MOYA I GARRA, A., TARTERA BIETO, E., & VIDAL AIXALÀ, A. (2019). El Molí d'Espígol (Tornabous, Catalonia), a capital city for the Ilergetes?. *Belarte Franco, MDELC, Noguera Guillén, J., Plana-Mallart, R., & Sanmartí Grego, J.*(2019). *Urbanization in Iberia and Mediterranean Gaul in the first millennium BC*. *Institut Català d'Arqueologia Clàssica*.
- REMESAL, J. (2008). *La villa como sistema económico*. Dins *Actes del Simposi: Les vil·les romanes a la Tarraconense*. Volum I. *Monografies de Barcelona*. 10.
- REVILLA, V. (2004). "El poblamiento rural en el noreste de Hispania entre los siglos II a.C. y I d.C.: organización y dinámicas culturales y socioeconómicas", P. Moret, T. Chapa (eds.), *Torres, atalayas y casas fortificadas. Explotación y control del territorio en Hispania* (S. II a. de C. - S. I d. de C.), Jaén, pp. 175-202.
- REVILLA, V. (2010). "Hábitat rural y territorio en el litoral oriental de Hispania Citerior: perspectivas de análisis", in J. M. Noguera (dir), *El poblamiento rural romano en el sureste de Hispania*. 15 años después, Murcia, pp. 20-75.
- REVILLA, V. (2018). Hábitat rural, sistemes agraris i dinàmiques de la

romanització a les Terres de l'Ebre. *Miscel·lània del CERE*, 28, 247–262.

RODRIGO, E., GARCIA, M. G., MERCADO, M., & GUITART, J. (2013). El jaciment de Can Tacó (Montmeló i Montornès del Vallès) i els inicis de la presència romana al territori laietà en època republicana.

SÀLVIA VIDAL, Sònia (2025). Planimetria arqueològica de la ciudad romana de Dertosa y su ager: evolución del poblamiento romano en el curso inferior del Ebro. *Anejos a Cuadernos de Prehistoria y Arqueología de la Universidad Autónoma de Madrid*, 9, 209–228

SANMARTÍ, J. (2001). “Territoris i escales d'integració política a la costa de Catalunya durant el període ibèric ple (segles IV-III aC)”, A. Martín y R. Plana (dirs.) *Actes de la I Taula Rodona d'Ullastret: Territori polític i territori rural durant l'edat del Ferro a la Mediterrània Occidental*, Monografies d'Ullastret, 2, pp. 23-38.

SANMARTÍ, J. (2009). Dels estats arcaics a la romanització: una perspectiva històrica i evolutiva sobre els ibers. *Catalan Historical Review*, 145-160

SANMARTÍ, J., ASENSIO, D., MIRÓ, M.T. y JORNET, R. (2012). “El Castellet de Banyoles (Tivissa): una ciudad ibérica en el curso inferior del río Ebro”, *Archivo Español de Arqueología*, 85, pp. 43-64.

SANMARTÍ, J. y BELARTE, M.C. (2013). “La matérialisation du pouvoir dans l'organisation de l'espace: modèles hétérarchiques et modèles centralisés en Ibérie du Nord”, D. Garcia. (dir.), *L'habitat en Europe celtique et en Méditerranée préclassique* domaines urbains, Arles, pp. 97-125.

SANMARTÍ, J. (2015). “Long term social change in Iron Age Northern Iberia (c. 700-200 BC)”, B. Knapp y P. Van Dommelen (eds.), *The Cambridge Prehistory of the Bronze and Iron Age Mediterranean*, Cambridge University Press, pp. 454-487.

SANMARTÍ, J., ASENSIO, D., JORNET, R., MIRÓ, M. T., i MORER, J. (2018). La ciutat ibèrica del Castellet de Banyoles (Tivissa): estat de la recerca. *Miscel·lània del CERE*, 28, 203–222.

SARDÀ, S., DILOLI, J., BEA, D. i FERRÉ, R. (2010). El espacio de las élites. Poder y ritual en la protohistoria del curso inferior del Ebro (siglos VII-III ANE). *Arqueología Espacial*, 28, 65–90.

TREMOLEDA, J., SANTOS, M., CASTANYER, P. y HERNÁNDEZ, E. (2022). “Nuevas evidencias de la instalación campamental del siglo II aC en las colina de Empúries: las estructuras tardorepublicanas documentadas en la ínsula 30”, C. Carreras y E. Rodrigo (Eds.), ‘La presència militar romana a Hispània entre el 180-120 aC: estudis de cas’, *Treballs d'Arqueologia*, 25,

Universitat Autònoma de Barcelona, pp. 261-318.

VILASECA (1953). Coll del Moro yacimiento post-Hallstattico, Estudios Ibéricos 1, Diputación de Valencia, Valencia.

WOOLF, G. (1998). *Becoming Roman: The origins of provincial civilization in Gaul*. Cambridge University Press.

ZAMORA, D. (2007). L'oppidum de Burriac. Centre del poder polític a la Laietània ibèrica, Laietània 17, Museu Comarcal del Maresme, Mataró.

10. ANNEXOS

Figura 1. Principals jaciments de l'Ibèric Ple a l'àrea de l'Ebre: 1) Barranc de Musselló (Flix), 2) Sebes (Flix), 3) els Castellons (Flix), 4) la Roca del Sol (Garcia), 5) el Forn Teuler (Ascó), 6) el Castellot de Solà (Miravet), 7) el Castellot de Banyoles (Tivissa), 8) el Turó de l'Audí (Benifallet), 9) el Castellot de la Roca Roja (Benifallet), 10) la Torreta/ Coll de Som (Benifallet), 11) l'Assut (Tivenys), 12) la Punta de la Plana de la Mora (Tivenys), 13) les Planetes (Tortosa), 14) les Valletes (Aldover), 15) Barranc de Sant Antoni (Roquetes), 16) Mas de Mussols (l'Aldea), 17) el Bordissal (Camarles), 18) Castell de Sant Joan/ la Suda (Tortosa), 19) el Castell (Amposta), 20) les Faixes Tancades de l'Antic (Amposta), 21) la Moleta del Remei (Alcanar), 22) el Castell (Ulldecona), 23) les Esquarterades (Ulldecona), 24) el Castell dels Moros (Godall), 25) el Tossal del Moro de Pinyeres (Batea), 26) el Coll del Moro del Borraser (Batea), 27) el Coll del Moro (Gandesa), 28) els Vilassos I (Bot), 29) el Tossal del Moro (Bot), 30) la Picossa (Arnes), 31) la Gessera (Caseres), 32) el Castell d'Almudéfar (Caseres), 33) els Carrascals (Caseres), 34) el Puig (Caseres), 35) els Corralets (Caseres), 36) la Serra Mitjana (Caseres), 37) els Vilans (Horta de Sant Joan), 38) Penya Gall (Horta de Sant Joan), 39) el Collet (Horta de Sant Joan). Les necròpolis que es mantenen durant els primers anys d'aquest període són A) Mianes (Tortosa), B) Mas de Mussols (l'Aldea), C) l'Oriola (Amposta) i D) el Coll del Moro (Gandesa). Font: Diloli i Bea 2005: 32

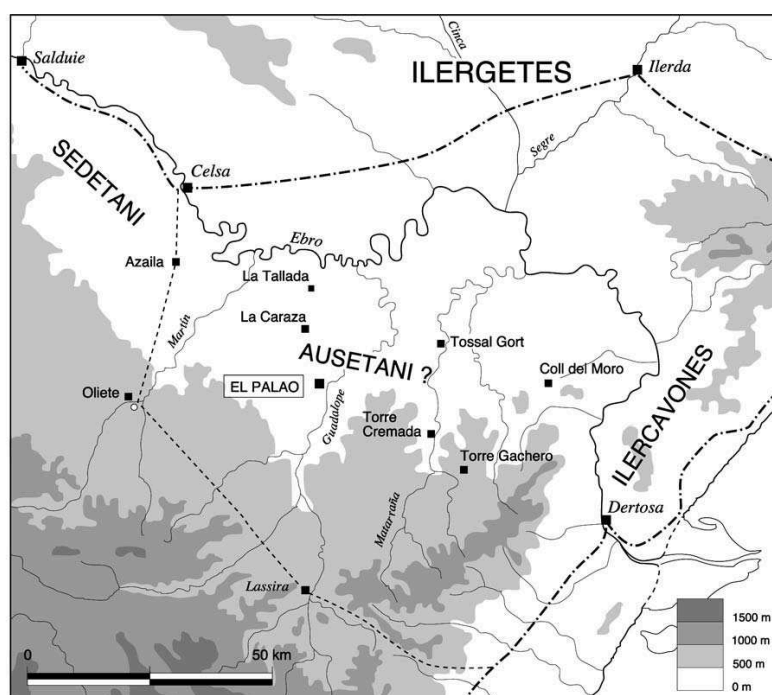

Figura 2. Mapa de situació del oppidum de El Palao i altres assentaments al curs inferior de l'Ebre durant l'època republicana. Font: Alfayé et al 2004: 418.

Figura 3. Planta de l'actual Tortosa i antiga Dertosa amb les fitxes arqueològiques numerades segons l'inventari: 1. Entorn de la Catedral. 2. Costa de Capellana. 3. Plaça de l'Absis. 4. Aula Major. 5. Turó de la Suda. 6. Plaça Sant Jaume. 7. Plaça Alfons XII. 8. Carrer Sant Doménech. 9. Carrer Montcada. 10. Riu Ebre. 11. Carrer Major de Remolins. 12. Barri del Castell. 13. Plaça de l'Oliviera. 14. Carrer Sant Blai i 15. Edifici de Telefònica. Font: Sàlvia 2025: 214

Figura 4. Castell de la Suda (Tortosa), Turó de la Suda. Font: Albert Esteves, 2021: [en línia].
<<https://www.poblesdecatalunya.cat/element.php?e=15544>> [Consulta: 23 gener 2026].

Figura 5. Emissió I.1, 6a. Moneda Hibera Iulia Ilercavonia. Font: Llorens i Aquilué 2001: 137
ANV: (MVN) · HIBERA · (I)VLIA
REV: ILERCAVONIA

Figura 6. Emissió II.1, 6a. Moneda Dertosa. Font: Llorens i Aquilué 2001: 141
ANV: T(I) · CAESAR · DIVI · AVG · F · AVGVSTVS
REV: DERT(osa) M I H ILERCAVONI(A)

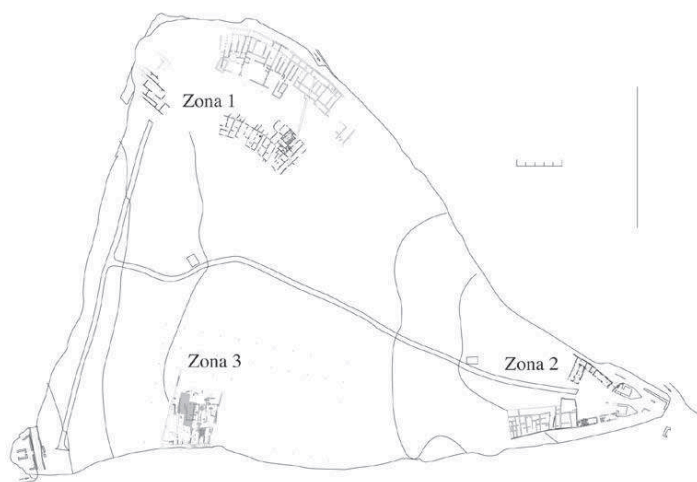

Figura 7. Planta general de les estructures de l'ibèric ple del Castellot de Banyoles (2016).
Font: Sanmartí et al. 2018: 208

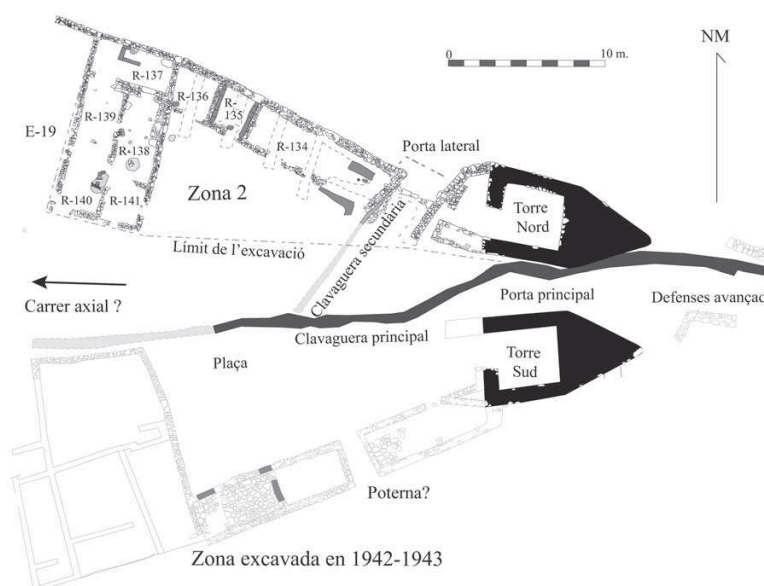

Figura 8. Planta general de la zona 2 del Castellot de Banyoles. Font: Sanmartí et al. 2018: 211

Figura 9. Vista aèria de la plataforma que ocupa el Castellot de Banyoles. Font: Museu d'Arqueologia de Catalunya. Poblament ibèric del Castellot de Banyoles (Tivissa) [en línia]. <<http://hdl.handle.net/20.500.12368/13581>>. [Consulta: 23 gener 2026].

Figura 10. Planta general Sant Antoni de Calaceit (Matarranya). Font: Jornet 2017, 39.

Figura 11. Vista aèria Sant Antoni de Calaceit (Matarranya). Font: Cultura de Aragón, 2020: [en línia]. <<https://culturadearagon.es/bienes/despoblado-iberico-de-san-antonio-2/>> [Consulta: 23 gener 2026].

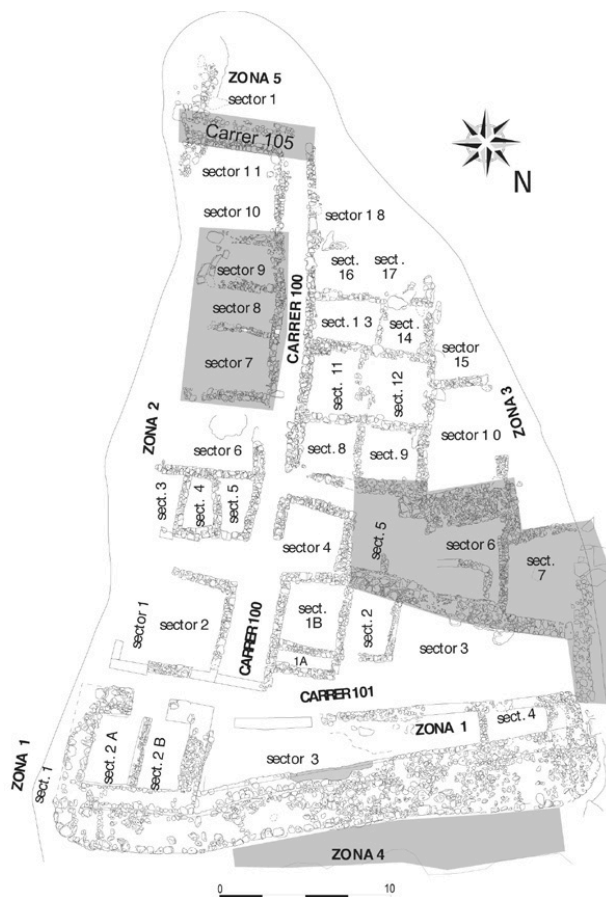

Figura 12. Planta general del Castellot de la Roca Roja (Benifallet) Font: Belarte et al. 2013: 299

Figura 13. Vista aèria del Castellot de la Roca Roja. Font: Belarte et al. 2013: 300

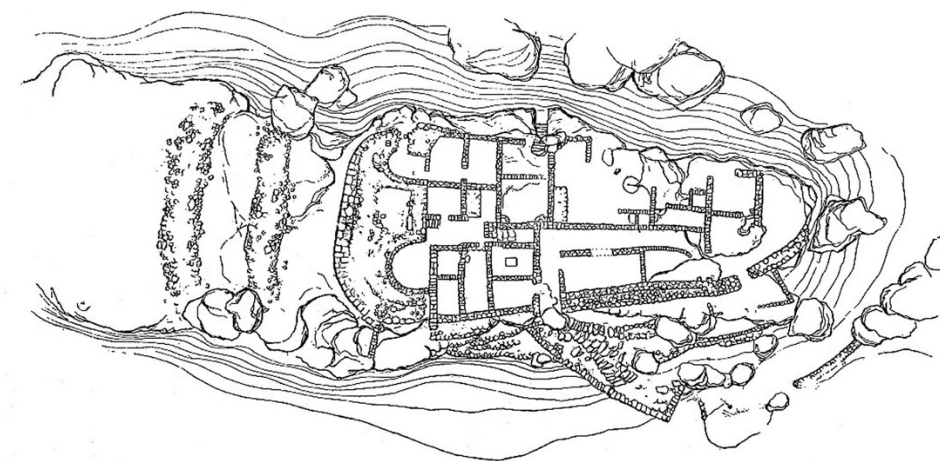

Figura 14. Planta del jaciment de Els Castellans de Queretes (Matarranya). Font: Consorcio Patrimonio Ibérico de Aragón

Foto 15. Vista Aèria de Els Castellans, Queretes. Font: Consorcio Patrimonio Ibérico de Aragón

Figura 16. Planta del poblat de la Moleta del Remei (Alcanar, Montsià). Font: GRAP UB

Figura 17. Proposta de reconstrucció del poblat de la Moleta del Remei (Alcanar, Montsià)
Font: GRAP UB

Figura 18. Vista aèria del poblat de la Moleta del Remei (Alcanar). Font: GRAP UB

Figura 19. Planta de l'Assut de Tivenys. Font: Cots 2023: 480.

Figura 20. Vista aèria de la part superior de l'assentament de l'Assut (Tivenys) (arxiu GRESEPIA-URV 2021). Font: Cots 2023: 308.

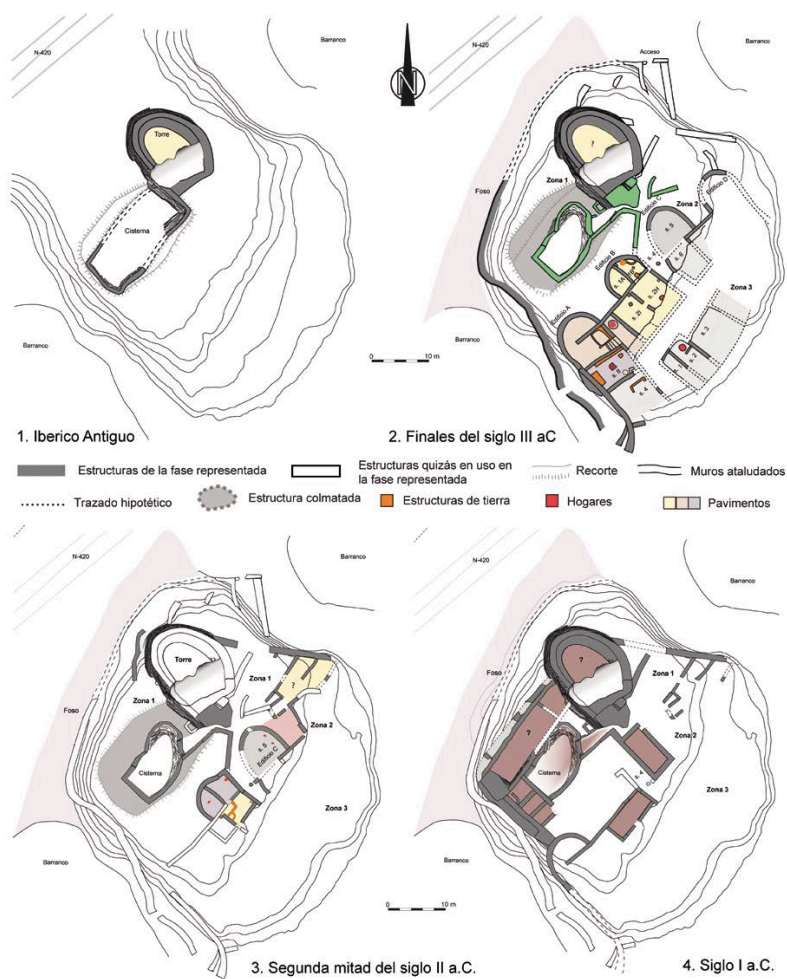

Figura 21. Fases Coll del Moro de Gandesa. Font: Jornet, R. et al. 2020, 119.

Figura 22. Vista aèria del Coll del Moro de Gandesa. Font: (Foto X. Sicart). Jornet, R. et al. 2020, 117.

Figura 23. Vista aèria 3D del jaciment del Puig de la Misericòrdia (Vinarós).

Figura 24. Foto aèria d'un tram de camí de la Torre de la Sal, excavat al 2021. Font: Arasa i Flors 2021: 83.

Figura 25. Foto d'un tram de camí excavat l'any 2007. Font: Arasa i Flors 2021: 82.

Figura 26. Localització del jaciment de la Torre de la Sal i sectors intervinguts. Font: Arasa i Flors 2021: 80.

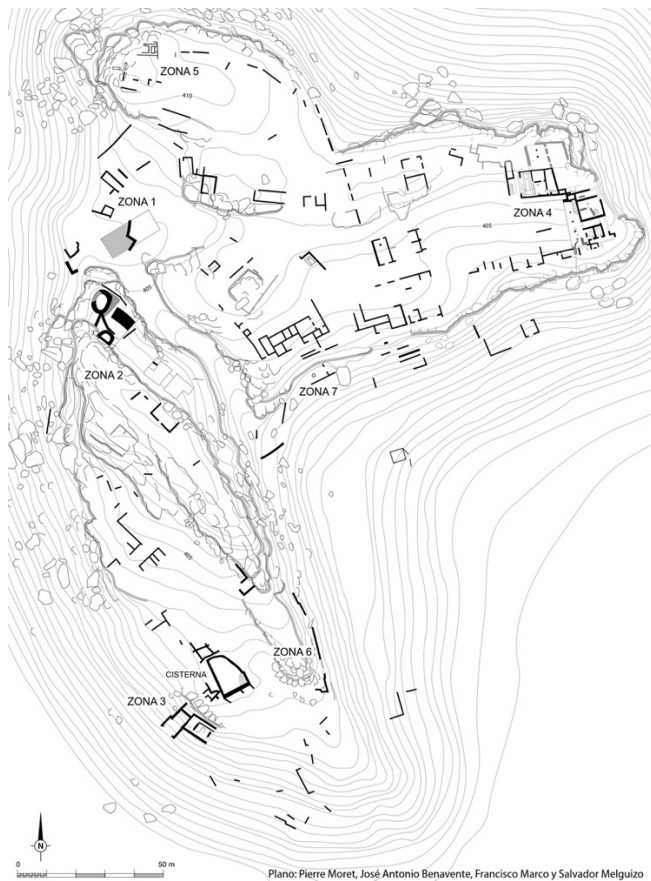

Figura 27. Planta general de El Palao (Alcanyís, Terol). Font: Moret, Benavente, Marco y Meleguizo (2013).

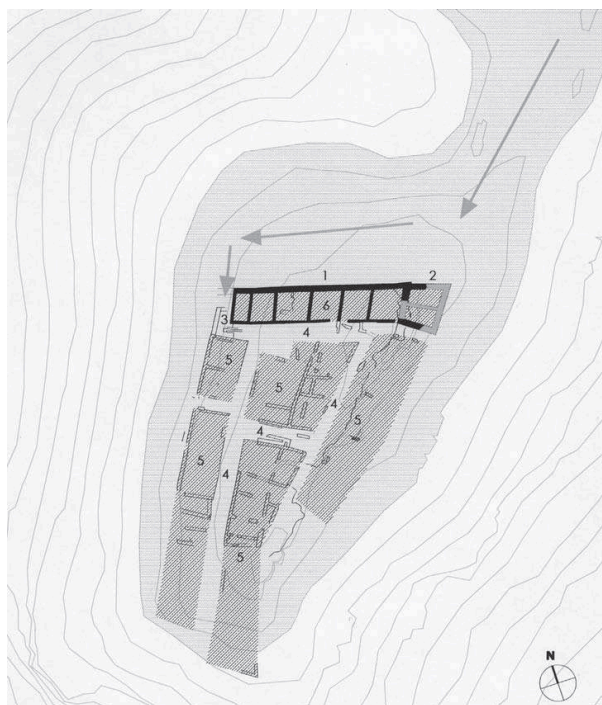

Figura 28. Planta general Sant Miquel de Vinebre. Font: Genera, Brull i Gómez 2005: 103

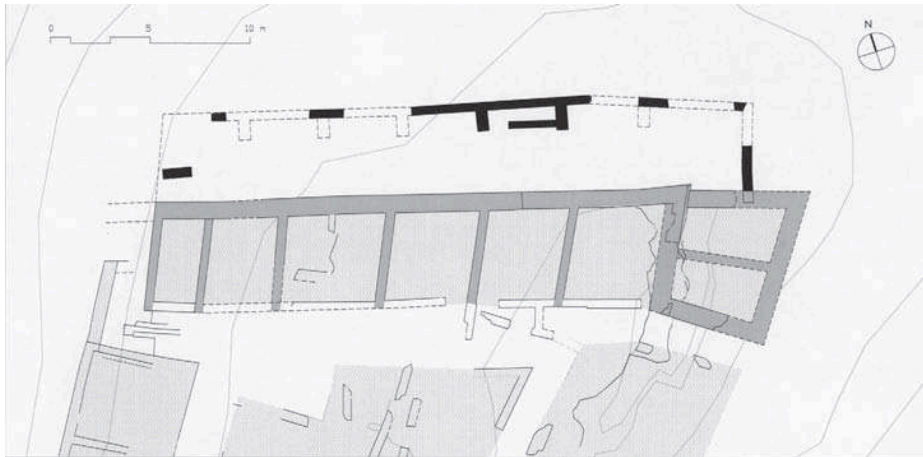

Figura 29. Combinació dels sistemes defensius de Sant Miquel de Vinebre. Font: Genera et al. 2005: 109.

Figura 30. Vista aèria del jaciment de Sant Miquel de Vinebre. Font: Genera 2010

Figura 31. Vista del vessant sud-est de la Serra de l'Espasa (Capçanes, Priorat), on es poden apreciar les terrasses de conreu que probablement van destruir totalment l'assentament ibèric. Font: Cela, Noguera i Ros 2009: 114.

Figura 32. Cova oculta per la vegetació en el vessant nord del jaciment. Serra de l'Espasa (Capçanes, Priorat). Font: Cela, Noguera i Ros 2009: 124.

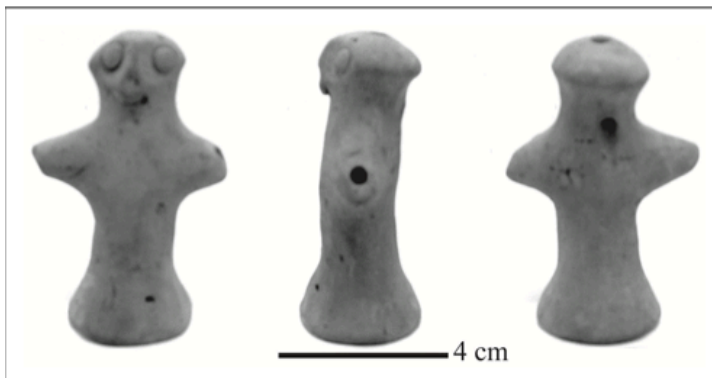

Figura 33. Figuretes de fang de la Serra de l'Espasa (Capçanes, Priorat). Font: Cela, Noguera i Ros 2009: 117

Figura 34. Figuretes de fang de la Serra de l'Espasa (Capçanes, Priorat). Font: Cela, Noguera i Ros 2009: 117

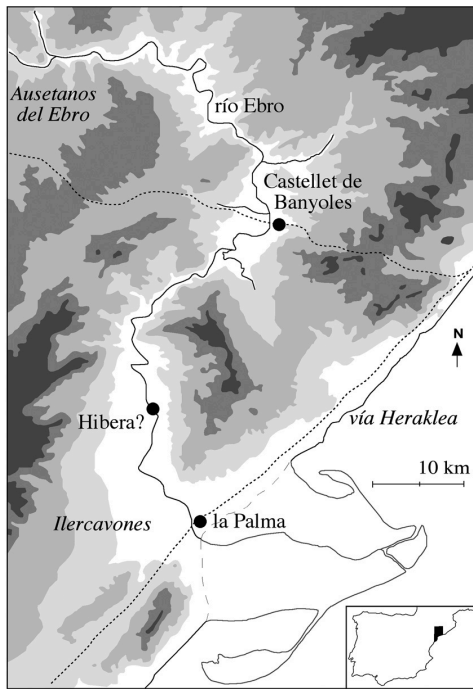

Figura 35. Mapa del curs inferior de l'Ebre, amb la situació dels campaments de la Palma i del Camí del Castellet de Banyoles (s. III aC). Font: Noguera et al. 2022: 32.

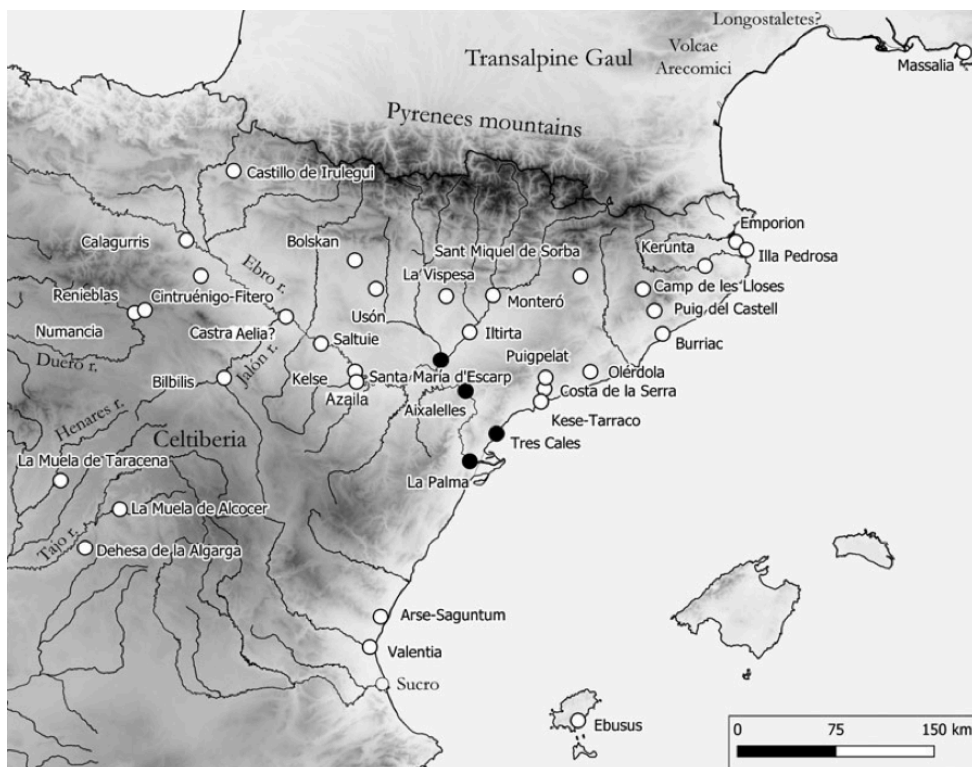

Figura 36. Mapa dels assentaments identificats com a campaments militars (s. I aC). Font: Noguera et al. 2022: 4.

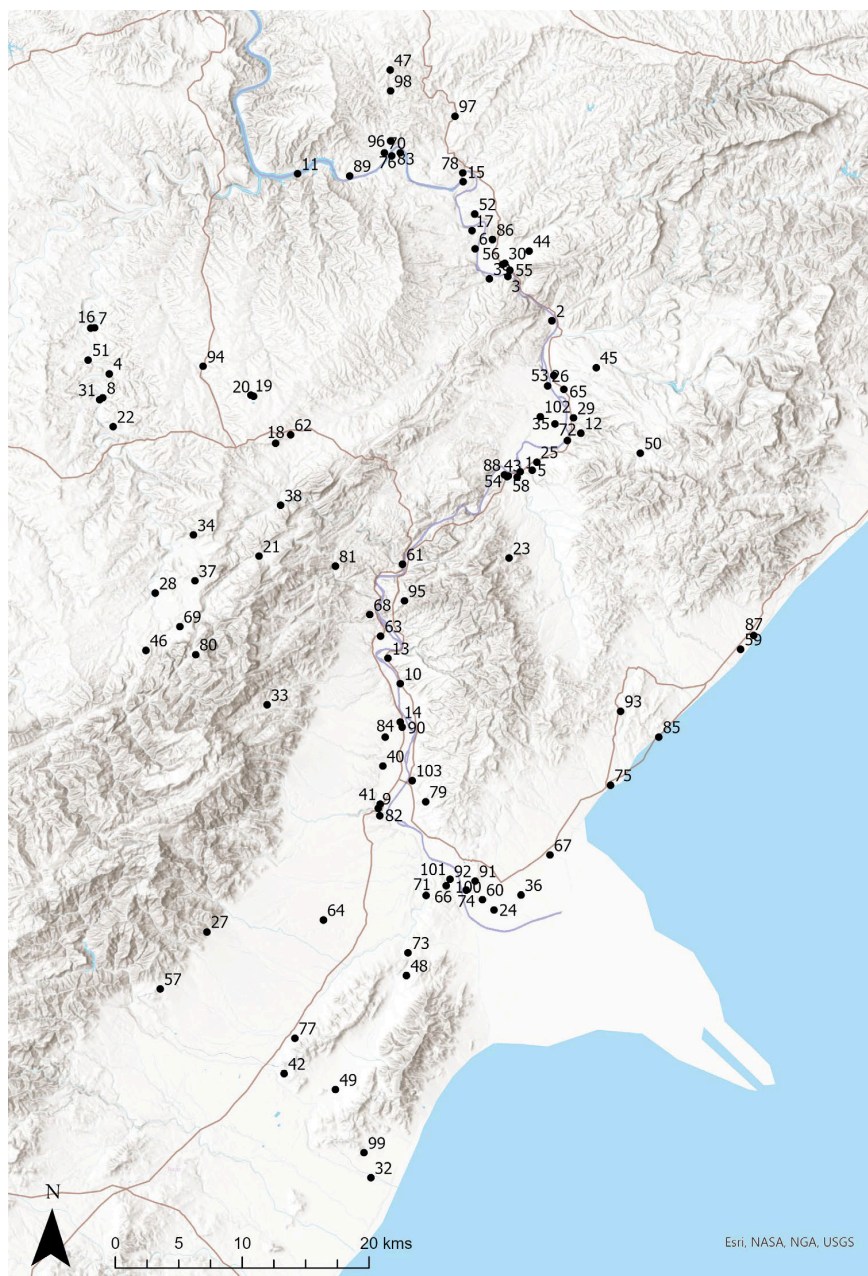

Figura 37. Planta de l'Ager Dertosanus Figura 3. Planta del ager con los 101 yacimientos señalizados y numerados según el inventario de fichas. 1. Antic Camí. 2. Antiga estació Renfe. 3. Asclines. 4. Bancals del Xut. 5. Barranc de Gàfols. 6. Barranc de la Peixera. 7. Barranc de la Pona. 8. Barranc de la Vall d'Antubés. 9. Barranc de Sant Antoni. 10. Vil·la de Barrugat. 11. Berrús. 12. Camí del Castellet de Banyoles. 13. Can Teixidó. 14. Vil·la de la Casa Blanca. 15. Castell de Flix. 16. Castell de Pinyeres. 17. Castellons. 18. Coll del Moro de Gandesa. 19y 20. Coll del Moro de Barrusquer. 21. Coll d'en Gra. 22. Conjunt de Serra Mitjana. 23. Corriol del Corb. 24. Cuba 2. 25. Daimús. 26. El Calvari. 27. El Carrascal. 28. El Collet. 29. El Molló (I y II). 30. El Pedruscall. 31. Els Corralets. 32. Els Estretets. 33. Els Serdans. 34. Els Vilans. 35. Emportells. 36. Entorn de la Torre de l'ermita de la Mare de Déu de l'Aldea. 37. Entre el corral de Tabola i la carretera d'Horta de Sant Joan. 38. Ermita de Sant Josep. 39. Forn Teuler (II). 40. Horta Baixa. 41. Horta de Sant Vicenç. 42. Hortes de l'Arbolí. 43. La Caseta de Xevarria. 44. La Font d'en Horta (I y II). 45. La Móra- Els Plans. 46. La Picossa. 47. La Punta. 48. La Torrasa. 49. La Torreta. 50. L'Aumedina. 51. L'Ereta. 52. Les Aixal·lles. 53. Les Cases Barates. 54. Les Gavarreres. 55. Les Raboses de la Capitana. 56. Les Sebiques. 57. Les Senioles. 58. Les Sorts. 59. Les Tres Cales. 60. Lligallo de les Veles. 61. Lligallo de Lixem. 62.

Lo Grau de l'Inquisidor. 63. Los Arenalets. 64. Los Borxos. 65. Mas de Giralt. 66. Mas de Hierro. 67. Mas de l'Antic. 68. Mas de l'Arram. 69. Mas de Manresa. 70 Mas de Maurici. 71. Mas de Sant Pau. 72. Mas de Tramontà. 73. Mas d'en Torres. 74. Mas la Font. 75. Nucli Antic de l'Ampolla. 76. Paladell. 77. Partida de l'Arion. 78. Pedreres de Flix. 79. Pedreres de la Cinta. 80. Penya Gall. 81. Pla de Fernando. 82. Pla de les Sitges. 83. Pla del Fossar. 84. Prop lo Terror Roig. 85. Punta de l'Àguila. 86. Racó de la rata penada. 87. Via de Sant Jordi d'Alfama. 88. Sant Vicenç. 89. Senals. 90. Torre d'en Corb. 91 y 92. Tossal Redó. 93. Tram de vía romana del Perelló. 94. Tramo de vía romana Tortosa-Lleida-Zaragoza. 95. Turó del Camí de l'Argila. 96. Vall de Porcs. 97. Vallfenosa. 98. Via de les Planes de Recader. 99. Vil·la del Cementeri. 100 y 101. Vil·la de la Carrova. 102. Gaseoducte Benissanet-Flix. 103. Dertosa. Font: Sàlvia, S. 2025: 217